

Крадіжки в архівах і національна архівна спадщина: сучасні загрози та світовий досвід запобігання втратам

Писемні історичні пам'ятки різних народів і держав, становлять, як це не парадоксально, майже повсюдно **невизнане ядро** культурної спадщини. Ядро – тому що саме пам'ятки писемності є знаковими цивілізаційними маркерами, якими обраховується давність тієї чи іншої культури. А невизнане – через те, що виразні мистецькі шедеври – твори живопису, скульптури – традиційно посідають незрівнянно вищі місця у системі культурних цінностей, загалом мають порівняно більшу “суспільну привабливість” і ринкову вартість, аніж рідкісні книги і документи.

Ідеально структурованим для описування і обліку об'єктом є книжка. Тому *пам'ятки друку* загалом набагато повніше зареєстровані, їхня наявність і їхній рух (як законний, так і нелегальний) чіткіше відслідковується різними обліково-пошуковими інструментами.

Більше, ніж архівним документам, “пощастило” *рукописній книзі*. Кожна з них зареєстрована у відповідних облікових документах різного рівня у музеях, бібліотеках і архівах як окрема пам'ятка.

Що ж до *архівних документів*, то специфіка організації фондів, обсяги, прийняті системи обліку (поодиночний облік або в лінійних мірах) не дозволили досі жодному архіву у світі порахувати усі свої документи. Довідково: за дуже приблизними обрахунками, у складі Національного архівного фонду України перебуває від 5 до 7 млрд. одиниць документів. Подокументний облік повсюдно запроваджений лише стосовно унікальних, рідкісних документів. Масові документи як продукт діловодства різних часів, як комплекси особового або колекційного походження реєструються, як правило, поодиночно. І якщо у музеях і бібліотеках одна одиниця – це один експонат або його фрагмент, одна книга з фіксованим обсягом, де усі сторінки

пронумеровані друкарським способом, то одна одиниця зберігання в архіві – а це основна одиниця обліку – може містити сотні документів на тисячах аркушів, які нумеруються і перенумеровуються вручну не одним поколінням архівістів. Особливості обліку, способи зберігання, характер доступу і користування (у музеях, наприклад, експонати взагалі не потрапляють до рук відвідувачів, там відсутнє саме поняття дослідник/читач), а головне – незрівнянно більші, порівняно з музейними експонатами і бібліотечними пам'ятками, обсяги (нагадаємо, в Україні на одного зберігача фондів припадає 3,5 км архівних полиць) – все це стало сьогодні однією з причин, без перебільшення, – **екстремальних умов**, у яких перебувають архівні документи і, зрозуміло, відповідальні за них архівісти.

Глобалізація крадіжок як фактору загрози архівам

Зрозуміло, проблема безпеки архівів в усіх її вимірах здавна перебуває у центрі уваги спеціалістів¹. У системі загроз безпеці архівів, висунутих на

¹ Див., наприклад: Планирование на случай бедствий: Обеспечение подготовленности к бедствиям и ликвидация их последствий в библиотеках и архивах: Исследования и руководящие принципы РАМП / Подгот. С. А. Бьюканан для общей программы по информации и ЮНИСИСТ. – Париж: ЮНЕСКО, 1988. – VI. – 151 с.; Archivum / ICA. – Munchen; New Providence; London; Paris, 1996. – Vol. XLII: Memory of the World at Risk Archives Destroyed, Archives Reconstituted. – 359 pp; Сохранность культурного наследия: наука и практика. Библиотеки и архивы в экстремальных ситуациях: Материалы междунар. обучающего семинара. (Санкт-Петербург – г. Пушкин, 2-6 окт. 1995 г.): Сб. статей. – СПб., 1996. – Вып. 1; *Tarasov V. P.* Co-operation in Crisis: international actions to save archives // Archivum / ICA. – Munchen, 1997. – Vol. XLIII. Proceedings of the 13 th International Congress on Archives (Beijing, 2–7 September, 1996). – P. 91–97; Сотрудничество в кризисных ситуациях: международные действия по спасению архивов // Отечественные архивы. – 1996. – № 6. – С. 105–109; Проблемы безопасности библиотек и библиотечных фондов: Материалы Всероссийского семинара (Санкт-Петербург, 22–24 апреля 1997 г.). – СПб., 1997; *Лиурс Дж., Вехтер В., Бекер Э.* Сохранение культурного наследия в библиотеках и архивах – иллюзия или возможность // Теория и практика сохранения памятников культуры: Сб. науч. тр. / РНБ. – СПб., 1998. – Вып. 19. – С. 67–71; Сохранение библиотечных и архивных материалов: (Руководство): [Пер. с англ.] / Сев.-Вост. центр консервации документов (NEDCC), С.-Петербург. гильдия реставраторов (СПБГР); под ред. Ш. Огден; Науч. ред. Ю. П. Нюкша. – СПб.: Европ. дом, 1998. – 257 с.; *Привалов В. Ф.* Обеспечение сохранности документального наследия в современных условиях // Отечественные архивы. – 1999. – № 2. – С. 12–16; Безопасность архивов и архивных фондов: Докл. и сообщ. на Всероссийской науч.-практ. конф. (30 нояб. – 1 дек. 1999 г.). – М., 2000. – С. 21–35; *Банасюкевич В. Д., Устинов В. А.* Актуальные научные проблемы обеспечения сохранности архивных документов // Отечественные архивы. – 2000. – № 1. – С. 10–18; *Кобякова В.* Моніторинг екологічного

порядок денний поступом цивілізації, серед інших серйозних факторів, які можна подолати за допомогою елементарних технічних засобів і достатнього фінансування архівної галузі, є й такі, що потребують спеціального розгляду. Лише зараз, на зламі тисячоліть, починаємо усвідомлювати серйозність **крадіжок як фактора загрози архівам.**

Чи не вперше на пострадянському просторі вголос про це говорилося в окремих доповідях на Всеросійській науково-практичній конференції “Безпека архівів і архівних фондів” (1999 р.)². Теоретичного осмислення цей фактор

стану сховищ культурних цінностей і стану збереженості фондів // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2000. – Т. 6. – С. 95–97; Місюра А., Шурубуря А., Корчемна І. Моніторинг стану збереженості документів Національного архівного фонду України // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2000. – Т. 6. – С. 97–101; Осин В. М. Безопасность архивов и архивных фондов // Отечественные архивы. – 2000. – № 1. – С. 102–110; Планирование действий на случай бедствия в вашей библиотеке: Метод. руководство / Авт. и сост.: С. А. Добрусина и др. – СПб., 2000. – 32 с.; Сохранность культурного наследия: наука и практика. Будущее прошлого: расширение доступа и сохранность коллекций: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 20-22 сент. 2000 г.): Сб. статей. – СПб., 2000. – Вып. 3; Kovacevic M. Suffering in War – Continuation in Peace // Archives in the Information Society: Papers of the International Conference (Powo, May 31– June 1, 2002). – Warszawa, 2002. – P. 186–190; Матяш И. Проблема катастроф и гуманистическая функция архивов в современном мире // Archives in the Information Society: Papers of the International Conference (Powo, May 31– June 1, 2002). – Warszawa, 2002. – P. 179–185; Новохатський К., Скрицька Л. Концепція забезпечення національних інтересів України в архівній справі (проект) // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 53–79; Память мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия / Отдел по вопросам информационного об-ва Организации Объединенных Наций по вопросам Образования, науки и культуры; Подготовлено для ЮНЕСКО Реем Эдмондсоном. – Париж: ЮНЕСКО, 2002. – 72 с.; Хорхордина Т. Архивы и война // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 5. Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 80–86; Сохранение культурного наследия библиотек, архивов и музеев: Материалы науч. конф. (С.-Петербург, 14–15 февр. 2003 г.). – СПб., 2003; Форд Э. Аварии и катастрофы: контроль и реакция (Великобритания) // Отечественные архивы. – 2003. – № 3. – С. 45–51; Шандра В. С. Від культури архівної справи до державної політики в архівній справі: шляхи реконструкції втрачених фондів // Архіви України. – 2003. – № 1–3. – С. 42–47; Качковський О. Методика ідентифікації справ та реконструкції інформаційного масиву ушкоджених фондів // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 61–70; Матяш І. Архів у техногенному суспільстві: загрози і шляхи їх подолання // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 137–140; Збереження бібліотечних і архівних фондів у несприятливих екологічних умовах: Інструктивно-методичні рекомендації / НАН України. НБУВ; Уклад.: А. Г. Бровкін, Л. М. Волосатих, Л. П. Затока та ін. – К., 2005. – 33 с.

² Див., зокрема, доповіді: К. Є. Новохатський, Л. А. Скрицька. Безопасность архивов Украины в общей системе защиты национальных интересов в архивном деле // Безопасность архивов и архивных фондов: Докл. и сообщ. на Всероссийской науч.-практ. конф. (30 нояб. – 1 дек. 1999 г.). – М., 2000. – С. 54–59; И. Б. Огурцов. Актуальные проблемы профилактики и

вперше набув у проекті Концепції забезпечення національних інтересів в архівній справі (2002), розробленій колегами К. Новохатським і Л. Скрицькою³. Крадіжки кваліфіковані як загрози змішаного характеру і поділені на три категорії: *крадіжки і терористичні акти* (тобто ті, які здійснені зовнішнім злодієм); *крадіжки, розкрадання, привласнення працівниками архівних установ;* *крадіжки з приватних архівів*. Спільним джерелом усіх категорій крадіжок визначено формування тіньового антикварного ринку архівних документів.

Дестабілізуючими факторами першої категорії крадіжок названі: відсутність охорони і охоронної сигналізації, перебої в роботі охоронних служб і систем, відсутність камер спостереження у сховищах, читальних залах, на прилеглий території, розміщення поряд з архівними установами ресторанів, великих торговельних закладів, автостоянок (прозорий натяк на архівне містечко по вул. Солом'янській, 24), здавання приміщень в оренду сумнівно юридичним особам, недофінансування, недотримання вимог охоронного режиму з боку керівників архівних установ. Вірогідність – реальна. Масштаб – незначний; потенційно – особливо значний. Проблематика: світова.

Щодо другої категорії – крадіжок, здійснених внутрішнім злодієм, – то дестабілізуючими чинниками, що їх породжують, називаються: зниження рівня повного, достовірного обліку та контролю за зовнішнім і внутрішнім переміщенням документів; низький соціальний захист персоналу. Вірогідність оцінена цілком адекватно як реальна. Масштаб – незначний (на той час), потенційно – значний. Проблематика – країни СНД і Балтії.

Третя категорія – крадіжки з приватних архівів, на думку авторів Концепції, породжуються відсутністю правової норми покарання, невизна-

раскрытия преступных посягательств на культурные и исторические ценности // Безопасность архивов и архивных фондов. – С. 78–84;

Порівн. матеріали розділу “Катастрофи в архівах: підготовленість і подолання наслідків” веб-порталу “Архіви України” (<http://www.archives.gov.ua/NB/Accident.php>), зокрема: “Перший європейський семінар із проблем запобігання катастрофам та збереження архівів” (2004); перелік Інтернет-ресурсів на порталі ЮНЕСКО “Disaster: Preparedness and Recovery” (http://www.unesco.org/webworld/portal_archives/pages/Resources/Preservation_and_Consevation/Disaster_Preparedness_and_Recovery/index.shtml)

ченістю у правовому полі архівних документів як об'єктів рухомого майна. Вірогідність – реальна. Масштаб – незначний, потенційно – особливо значний. Проблематика – Україна, частково країни СНД.

На жаль, життєві реалії і час наповнюють ці теоретичні формули конкретним змістом і вносять до них серйозні корективи. Зокрема, крадіжки, скоєні саме внутрішнім злодієм, набувають сьогодні світового поширення і перетворюються на одну з найнебезпечніших глобальних загроз, яка в Концепції явно недооцінена. Натомість потенційна оцінка масштабів крадіжок з приватних архівів виявилася у цьому документі значно завищеною.

Серйозну загрозу фактора архівних крадіжок лише зараз починають усвідомлювати в усьому світі. Не випадково архівісти були останніми у колі своїх музейних і бібліотечних колег, хто запровадив систему грошової оцінки спадщини, яку вони зберігають. Парадоксом є, з одного боку, фізична неможливість *наперед провести грошову оцінку усіх документів* і, з іншого, – неможливість адекватно і точно оцінити *вже викрадену справу*, що містить, скажімо, кілька (десятків, сотень або тисяч) документів і яка залишила по собі лише кілька рядків в архівному опису.

Сумним епіграфом до нашого огляду може стати одне з сотень повідомлень про крадіжки в музеях, архівах і бібліотеках:

“Французька страхова група “Argos” свідчить: щороку викрадається культурних цінностей на суму \$10 млрд. Всюди в світі, як в Старому, так і Новому, картини не є єдиною ціллю злодіїв. Будь-який документ, давній або менш давній, дуже цінний або менш цінний, все, що має потенційного покупця, перебуває в небезпеці. Злодії розумні і хитрі”. [...]Такі країни, як Росія, Україна, Білорусь, Польща, колишня Чехословаччина систематично спустошуються, грабуються організованими бандами, які викрадають культурні цінності на Сході, щоб продати їх на Заході. Крадуть задля

³ *Новохатський К., Скрицька Л.* Концепція забезпечення національних інтересів України в архівній справі. – С. 61–62.

продажу, продають тим, хто має гроші. Зłodії, як правило, – із східних країн, покупці – із західних” (2002 р)⁴.

На початку 2005 р. електронний форум “Exlibris” сповістив, що загалом за експертними оцінками, **бібліотеки світу лише за 2003–2004 рр. втратили через крадіжки до 6% своїх зібрань⁵.**

Загалом протиправні операції з культурними цінностями займають третє місце у світі (після незаконної торгівлі зброєю і наркотиками) серед злочинів міжнародного характеру⁶. Причому, архівно-рукописний і картографічний сегмент порівняно з викраденими мистецькими (музейними) цінностями набуває дедалі більшої ваги.

Крадіжки в архівах і бібліотеках США

Комітет з безпеки Секції рідкісних книг і рукописів Американської асоціації бібліотек (RMBS Security Committee), починаючи з 1987 р. веде поточний реєстр крадіжок з бібліотек і архівів, базований на публічних повідомленнях у пресі. Повідомлення стосуються переважно США, Великобританії, Нової Зеландії, окремих європейських країн. Показово, що лівова частка повідомлень стосується бібліотек, причому не лише університетських, але й національних (як, наприклад, Британська бібліотека); двічі у 2005 р. постраждав Національний архів США. Короткий перелік викраденого у 2005 р. лише за даними цього ресурсу змальовує масштабну картину глобальної катастрофи і включає понад 20 позицій⁷.

Найбільш гучні випадки – це викрадення карт з Бібліотеки рідкісних книг і рукописів Бінека Йельського університету (вартістю 900 тис. доларів), 118-ти документів часів Громадянської війни з Національного архіву у Вашингтоні

⁴ <http://palimpsest.stanford.edu/byform/mailling-lists/exlibris/2002/02/msg00044.html>. Статистика ФБР є скромнішою: воно оцінює цінності, що викрадаються щороку, у суму 5 млрд. доларів: <http://te.verweg.com/pipermail/cpprot/2006-January/thread.html>

⁵ <http://palimpsest.stanford.edu/byform/mailling-lists/exlibris/2005/02/msg00226.html>

⁶ *И. Б. Огурцов. Актуальные проблемы профилактики и раскрытия преступных посягательств на культурные и исторические ценности // Безопасность архивов и архивных фондов: Докл. и сообщ. на Всероссийской науч.-практ. конф. (30 нояб. – 1 дек. 1999 г.). – М., 2000. – С. 78–84.*

⁷ http://www.rbms.nd.edu/committees/security/theft_reports/theft_reports_2005.shtml#2005

(61 документ досі не знайдений); безпрецедентне за зухвалістю винесення з Національного архіву документів з грифом “цілком таємно”; втрата рідкісних видань та близько півтори тисячі ілюмінованих рукописів з бібліотеки Університету Трасильванії (вартістю 500 тис. доларів); зникнення 8 тис. видань (у тому числі старовинних карт) з Британської бібліотеки.

Серед “жертв” крадіжок – рідкісне видання з однієї з американських бібліотек вартістю до 5 тис. доларів; дві книжки XIX ст. з бібліотеки Університету штату Юта вартістю 60 тис. доларів; записник фінського письменника з одного з музеїв Фінляндії; 483 книжки з однієї з американських бібліотек (вартість – 20 тис. доларів); рідкісне видання з Архіву Ефіопських студій Університету в Адісабебі.

Після скандальної справи Форбса Смайла, визнаного винним у крадіжці карт Йельського університету і заарештованого у червні 2005 р., про зникнення карт заявили також багато інших книгозбірень, у тому числі – Британська бібліотека, Бібліотека Ньюберрі (Чикаго), Бостонська і Нью-Йоркська публічні бібліотеки. Про масштаби йельської крадіжки свідчать попередні оцінки терміну ув’язнення, що загрожує Смайлі, – 60 років! Злодій почувався настільки впевнено і зухвало, що на власному сайті запропонував на продаж низку унікальних крадених карт, серед них – військова карта 1781 р. з дислокацією військ у битві на Банкер-Хілл; рукописна карта Нової Англії 1614 р., намальована капітаном Джоном Смітом. Відеоспостереження допомогло зафіксувати, як Смайлі вирізає ножом одну із своїх “жертв” – карту, оцінену у 150 тис. доларів⁸.

Сотні рідкісних фотографій викрадено з Національної Бібліотеки Бразилії. Група злодіїв, що продавали крадені книжки через Інтернет, викрита в Новій Зеландії. 20-річний молодик засуджений за викрадення книг на 500 тис. доларів з Бібліотеки Трансильванського університету. Бібліотека в Орегоні заявила про пропажу понад 18 тис. одиниць (більшість із них становили книжки, але серед викраденого – також CD, DVD і аудіокасети). Рідкісний фоліант розміром 53x

⁸ http://www.boston.com/news/local/articles/2005/08/09/dealer_faces_probe_in_map_thefts/

42 см (!) вартістю 5 тис. доларів викрадено з Бібліотеки Томаса Балча в Лісбурзі, штат Вірджінія. Шість злодіїв з Нової Зеландії засуджено за крадіжки з бібліотек і продаж через Інтернет-аукціон упродовж 6-ти років; поліція віднайшла 1600 книжок вартістю 500 тис. доларів. Сотні книжок з бібліотек університету Норвіч продані до Інтернет-книгарні “Amazon.com”. Фрагмент рукопису Артура Конан-Дойля (1887) пропав з Бібліотеки рідкісних книг та рукописів Бінека. Нічний охоронець бібліотеки Кеніон Коледжа (штат Огайо) звинувачений у викраденні книжок з бібліотеки на 26 тис. доларів Серед викраденого і запропонованого на продаж через Інтернет-аукціон eBay – копія 16 ст. праці Птолемея “Альмагест”. Злодій “люб’язно” погодився допомогти поліції віднайти деякі книжки деякі книжки. Ув’язнений на два роки; штраф – 250 тис. доларів. Четверо 20-річних підлітків викрали рідкісні книги з бібліотеки Університету Трасильванії на 500 тис. доларів (серед них – стародрук 16 ст. з рукописними малюнками і дереворитами, а також бл. 1500 ілюстрованих рукописів).

Від часу переїзду до нового приміщення (1997) Британська бібліотека заявила про пропажу 8 тис. книжок, включно із старовинними картами і працями Горація (друки XVI ст.). Пошук триває, бібліотекарі вважають, що матеріали можуть бути не обов’язково викраденими, але й просто “закладеними”.

Національний архів США у Вашингтоні. Самуель Бергер, колишній радник Національної безпеки адміністрації Клінтона, визнаний винним і оштрафований на 10 тис. доларів за винесення з архіву п’яти цілком таємних (!) урядових документів. Влітку 2005 р. оприлюднено скандальну справу про викрадення 118 документів часів Громадянської війни. Документи викрадено Говардом В. Хамером з штату Вірджінія упродовж 1996–2002 рр. Факт крадіжки виявлено в 2003 р., під час спроби продати лист генерала Льюїса Армистеда вартістю 5 тис. дол. Загалом Хамер “заробив” на краденому 47 тис. дол., за що отримав два роки ув’язнення і був оштрафований на 10 тис. доларів.

Поблажливе покарання пов'язане з тим, що засуджений погодився допомогти віднайти досі відсутній 61 документ із 118 викрадених.

Однак приголомшуюча архівна крадіжка шокувала Америку кількома роками раніше. У лютому 2000 р. було виявлено першу за всю майже 70-річну історію Національної служби архівів і документації (National Archives and Records Administration, NARA) крадіжку історичних документів, **скоєну архівістом**. Американське суспільство пережило шок. Для багатьох хранителів Пам'яті міфи довічної безпеки і благополуччя були розвіяні. На зламі тисячоліть фактично завершилася епоха благополучного, *забезпеченого* та *убезпеченого* існування американських архівів.

Розшук злодія тривав два роки, аж поки Національна архівна служба оголосила, що вона віднайшла 59 історичних документів із 500, викрадених з Середньо-атлантичного архіву у Філадельфії і згодом проданих колекціонерам. Один з архівістів випадково натрапив на чотири документи, виставлені на продаж популярним онлайн-аукціоном "eBay", і запідозрив їх у приналежності до Національного архіву. Злодієм же виявився його колега, досвідчений архівіст з 14-річним стажем Шон П. Обіц, який мав безпосередній доступ до унікальних документів (він займався виставками) і якого звинуватили у викраденні 71-го президентського помилування часів Громадянської війни, двох десятків документів щодо пожалування земель, документів щодо работоргівлі, а також 316-ти фотодокументів, зроблених астронавтами у космосі та на Місяці. Серед викрадених документів – п'ять автографів Президента А. Лінкольна, документи за підписами Президентів Джона Адамса і Джеймса Медісона. Вартість викраденого оцінено у 200 тис. доларів. Тодішній Національний архівіст Джон Карлін заявив: "Я шокований цим викраденням федеральних документів колишнім архівістом. Нашим архівістам довірено зберігати найбільш важливі свідчення національної історії, а ця особа дискредитувала цю довіру... Я створив робочу групу на найвищому рівні задля перегляду внутрішніх заходів безпеки"⁹. Її голова, заступник Дж. Карліна Том

⁹ <http://www.archives.gov/press/press-releases/2002/nr02-17.html>

Мілз, розгублено пояснює: “Загалом, наша система безпеки є дуже добра, але завжди знаходиться місце для її покращання”.

Гучна крадіжка вдарила по репутації “e-Bay”, – зрозуміло, що адміністрація аукціону не проводила експертизи запропонованих їй документів. Усі покупці (крім скандально відомого Інтернет-аукціону, серед них були й приватні колекціонери) довели, що вони не знали про походження придбаних документів, і повернули їх безоплатно. Очевидно, видимих ознак приналежності до Національного архіву на цих документах таки не було (на відміну, скажімо, від львівських документів, вилучених у колекціонерів українськими правоохоронцями). Водночас американські слідчі скаржилися на відсутність детальних подокументних (повторюю, *подокументних*) інвентарів архівних зібрань Національного архіву. Том Мілз пояснював це величезним – **мільярдним** – масивом документів, що зберігається у Національному архіві – центральному сховищі на молі у Вашингтоні, найбільшому сховищі в Коледж Парку та 13-ти регіональних відділеннях архіву. Забезпечити **подокументний захист і контроль** – це нездійсненне завдання з огляду на його вартість, заявив Т. Мілз. Робоча група звернула увагу на необхідність посилення фізичного контролю за рухом документів, інструктування працівників архівів; встановлено контакти з колекціонерами, продавцями автографів, клубами любителів історії Громадянської війни; серед головних дилерів, що працюють з автографами, поширено листа, у якому, зокрема, роз’яснюється, чому покупець завжди має встановити походження документу. Особливо ця банальна істина, зрозуміло, стосувалася аукціону “eBay”¹⁰.

Протидія крадіжкам: досвід США

Досвід Сполучених Штатів у протидії архівними і бібліотечними крадіжками є типовим і показовим з прагматичної точки зору. Крім зазначених вище заходів, владою було зроблено й цілком адекватні “оргвисновки”: після крадіжки 2005 р. Національний архівіст отримав у бюджеті на 2006 р. на

¹⁰ http://www.civilwarnews.com/archive/articles/document_theft.htm

15 млн. доларів більше, ніж просив у Конгреса для потреб архіву Президент США, і на 20 млн. доларів більше, ніж у бюджеті попереднього року. Бюджетом 2006 р. передбачено також на 100 тис. доларів більше, ніж попереднього року, на розширення можливостей офісу Генерального інспектора для допомоги слідству у розшуках і поверненні втрачених або викрадених документів¹¹.

Американське суспільство дійсно демонструє блискавичну реакцію на загрози не лише на владних рівнях, але й у професійній сфері. Активно включається у боротьбу з крадіжками впливове Товариство американських архівістів (The Society of American Archivists, SAA). На останньому щорічному зібранні у Новому Орлеані (серпень 2005 р.) воно вперше провело спеціальну сесію “Архівні крадіжки і безпека: Що робити з неймовірним?”

На іншій сесії зібрання – з проблем безпеки – ними було визнано, що проблеми архівних крадіжок виходять за рамки суто професійних кіл. Щоразу частіше вони фігурують у ЗМІ. Виникають традиційні питання, які залишаються без відповіді у непідготовленому середовищі: Хто? Скільки? Що робити? Серед іншого, привертає увагу одне принципове застереження, власне, знов-таки, прагматичний аспект заходів протидії пограбуванням архівів, який варто запозичити у американських колег: *правила роботи з документами для дослідників, мають повною мірою поширюватися на персонал.*

Спеціальному обговоренню, на думку експертів SAA, підлягають правила безпеки документальних виставок, безпека електронних архівів¹².

SAA підготувало “Інструкцію для персоналу з безпеки щодо крадіжок”, вперше представлену на щорічному зібранні у Денвері, штат Колорадо (2000). Цей короткий документ усього з 12 пунктів цілком може слугувати пам’яткою і для українських архівістів¹³.

На сайті SAA в окремому розділі подано корисну бібліографію ресурсів з безпеки, підготовлену Річардом Страсбургом.

¹¹ <http://www.archives.gov/press/press-releases/2006/nr06->

¹² Див.: <http://www.ferris.edu/library/SpecCollections/SAA/SecurityRoundtable.html>

Звісно, не лише професійні організації архівістів стривожені ситуацією. Про серйозне занепокоєння урядових кіл США проблемою крадіжок свідчить поява на порталі Національного архіву США звернення (до речі, на жодному іншому веб-порталі національних архівів немає такого діалогу з громадянами) під назвою: *“Допоможіть Національному архіву відновити втрачені і викрадені документи”* з детальною інформацією у таких підрозділах: *Нам потрібна ваша допомога; Подивіться, чого бракує; Що ви можете зробити? Чому вам треба потурбуватися про інформування уряду США щодо втрачених документів? Що відбувається, коли ви допомагаєте Національному архіву, інформуючи про втрачені документи?*¹⁴

У розділі *Втрачені документи* знаходимо короткий перелік викрадених матеріалів – близько 100 листів діячів періоду Громадянської війни та приблизно стільки ж – президентських амністій того самого періоду¹⁵.

До серйозних кроків вдалися й найбільші бібліотеки США. Передусім після скандальної крадіжки в Бібліотеці Йельського університету розпочалася перевірка картографічних та інших спеціальних фондів у різних великих книгозбірнях, чого не робилося упродовж десятиліть. З’ясувалося, як вже зазначалося, відсутність старовинних карт у Бостонській публічній, Нью-Йоркській публічній бібліотеці та Бібліотеки Ньюберрі в Чикаго.

Йельський університет заклав для публіки свою величезну колекцію античних і модерних карт і розпочав ретельну інвентаризацію з поаркушною перевіркою. Слідом за ним перевірку спеціальних колекцій розпочали бібліотеки Гарвардського університету, Нью-Йоркського історичного товариства, Меморіальна бібліотека Стрлінга, де зберігається, зокрема, понад 220 тис. карт, з яких 15 тис. походять з періоду до Громадянської війни.

Масштабні крадіжки стали поштовхом до кардинальних висновків: бібліотечними колами остаточно опанувала ідея тотального оцифрування колекцій. Для порівняння: архіви загалом лише починають про це говорити як

¹³ <http://www.ferris.edu/library/SpecCollections/SAA/Securityinstructions.pdf>

¹⁴ <http://www.archives.gov/research/recover/>

про перспективний шлях забезпечення зібрань. Картографічним колекціям, що, на відміну від архівних, мають цілком осяжний обсяг, так би мовити, “пощастило”: ставши об’єктом крадіжок, вони водночас стали предметом масштабного оцифрування, що з часом, очевидно, призведе до повного ізолювання оригіналів від публічної зони – читального залу. Отже, оцифруючи карти з метою передусім їх удоступнення, бібліотеки усвідомили важливість також і фактора безпеки: створення фонду користування карт дасть змогу обмежити рух оригіналів.

Опрацьовуючи концепцію і технології оцифрування, Йельський університет консультується з колекціонером карт із Сан-Франциско, мистецтвознавцем і випускником університету Давідом Рамзеєм, який оцифрував свою приватну колекцію і виставив 12 тис. карт на своєму сайті¹⁶. Вражаючі перспективи оцифрування демонструє і колишній зберігач картографічних колекцій Британської бібліотеки Тоні Кемпбел. На власному сайті він подає значний масив оцифрованих картографічних пам’яток разом із вичерпним переліком дотичних Інтернет-ресурсів¹⁷.

Значні кошти витрачають на оцифрування Бібліотека Конгресу США і Британська бібліотека (остання намагається прискорити темпи робіт, адже на сьогодні оцифрована лише мізерна частина з її величезної колекції у 4,5 млн. карт). Створюючи копії високої якості, бібліотеки унерухомлюють оригінали, і, відповідно – вживають заходів безпеки: якщо карта все-таки викрадена, цифрову копію можна використати для розшуків і подальшої ідентифікації у дилерів, довівши приналежність оригіналу до даної колекції¹⁸.

Серйозна увага в архівах і бібліотеках США приділяється плануванню дій із попередження втрат при надзвичайних ситуаціях, профілактиці цих ситуацій, включно з крадіжками.

¹⁵ <http://www.archives.gov/research/recover/missing-documents.html>

¹⁶ Див.: www.davidrumsey.com

¹⁷ Тоні Кемпбел, доводить, що технологічна революція дає можливість історикам і географам робити відкриття, не виходячи з кабінету; див.: www.maphistory.info.

¹⁸ Див. публікацію кореспондента “*Courant*” Кіма Мартіно від 15 січня 2006 р.: <http://www.courant.com/>

Починаючи з 80-х – 90-х рр. створюється значний масив спеціальної літератури з проблеми. Більшість розробок і рекомендацій присвячено передусім технічним аспектам безпеки будівель, організаційним питанням системи безпеки, аналізу найчастіше повторюваних інженерних і програмних помилок стосовно убезпечення т. зв. “спеціальних колекцій” – архівних і рідкісних бібліотечних зібрань; боротьбі з біологічними шкідниками тощо¹⁹.

¹⁹ Див.: Barton, John P. and Johanna C. Wellheiser (eds). *An Ounce of Prevention: A Handbook on Disaster Contingency Planning for Archives, Libraries and Record Centres*. Toronto: Toronto Area Archivists Group Education Foundation, 1985;

Bohem, Hilda. *Disaster Preventions and Disaster Preparedness*. Berkeley, CA: Office of the Assistant Vice-President, Library Plans and Policies; University of California, Berkeley, 1978;

Greenfield, Jane. *The Care of Fine Books*. New York: Nick Lyons Books, 1988; Jenkins, John J. *Rare Books and Manuscript Thefts: A Security System for Librarians, Book-sellers and Collectors*. New York: Antiquarian Booksellers Association of America, 1988;

Morris, John. *Managing the Library Fire Risk*. 2nd ed. Berkeley, CA: Office of Risk Management and Safety, University of California, 1979;

Nyberg, Sandra. "The Invasion of the Giant Spore." *SOLINET Preservation Program Leaflet No.5*. Atlanta, GA: SOLINET (November 1987): 19 pp.;

RBMS Security Committee, Gary L. Menges, Chair. "ACRL Guidelines for the Security of Rare Books, Manuscript and other Special Collections." *College and Research Libraries News* 51(3) (March 1990): 240–244;

Trinkaus-Randall, Gregor. "Preserving Special Collections Through Internal Security." *College and Research Libraries News*. 50(4) (July 1989): 448–454.

Trinkaus-Randall, Gregor. *Protecting Your Collections: A Manual of Archival Security*. Chicago: The Society of American Archivists, 1995 (Грегор Трінкаус-Ренделл. *Захищаючи ваші колекції: Посібник з безпеки архівів*. – Чикаго: Товариство американських архівістів, 1995).

Waters, Peter. *Procedures for the Salvage of Water-Damaged Library Materials*. Washington, DC: Library of Congress, 1979.

Zycherman, Linda (ed). *A Guide to Museum Pest Control*. Washigton, DC: The American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works (AIC), Assoc. of Systematics Collections, 1988, 205 p.;

Chaney, Michael, and Alan F. MacDougall. *Security and Crime Prevention in Libraries*. Aldershot, Hants.; Brookfield, VT: Ashgate Publishing Company, 1992 (Майкл Чені, Алан Макдугал. *Безпека і попередження злочинів у бібліотеках*. – Брукфілд, 1992);

Fennelly, Lawrence J., ed. *Effective Physical Security*. 2nd ed. Boston: Butterworth-Heinemann, 1997 (Лоренс Феннелі, вид. *Ефективна фізична безпека*. 2-е вид. – Бостон, 1997. Неоцінений посібник щодо технічних засобів безпеки).

Keller, Steven R., and Darrell R. Willson. "Security Systems." In *Storage of Natural History Collections: A Preventive Conservation Approach*, Vol. I, eds. Carolyn L. Rose, Catharine A. Hawks, and Hugh H. Genoways, 51–56. Iowa City, Iowa: Society for the Preservation of Natural History Collections, 1995.

Keller, Steven R. "Conducting the Physical Security Survey." Deltona, Florida: Steven R. Keller and Associates, Inc., 1988. This and many other excellent documents on security of cultural resources by Steven Keller are available online at <http://www.horizon-usa.com>. See especially the following:

"The Most Common Security Mistakes That Most Museums Make." Deltona, Florida: Steven R. Keller and Associates, Inc., 1994. <http://www.horizon-usa.com/horizon/common.txt>

Але всі рекомендації, по суті, сходяться в одному: треба мати *писаний план дій*, персонал має систематично знайомитися з ним і головне – неухильно дотримуватися. Традиційно рекомендації охоплюють ситуації із затопленням, пожежами, наслідками діяльності біологічних агентів, іншими надзвичайними ситуаціями.

Крадіжки, то вони як фактор загрози стали предметом спеціальних публікацій дещо пізніше, вже у 90-х рр. У 2000 р. у спеціалізованому часописі “Безпека бібліотек і архівів” (2000, т. 15, ч. 2) опубліковано аналітичний огляд Абігела Мартіна “Говорячи і діючи: Література і реальність про заходи щодо попередження крадіжок в архівах США”²⁰.

У 2001 р. Асоціація бібліотек коледжів та наукових бібліотек (ACRL) оприлюднила нову версію популярної праці Уільяма Моффета “Правила стосовно крадіжок у бібліотеках” (опубліковано на сайті Секції рідкісних книг і рукописів). 2003 р. вийшла її нова редакція²¹.

"Securing Historic Houses and Buildings." Deltona, Florida: Steven R. Keller and Associates, Inc., 1994. <http://www.horizon-usa.com/horizon/histhous.txt>

"A Dozen Things You Can Do to Improve Your Security Program." Deltona, Florida: Steven R. Keller and Associates, Inc., 1993. <http://www.horizon-usa.com/horizon/dozen.txt>

"A Plan for Achieving Internal Security." Deltona, Florida: Steven R. Keller and Associates, Inc., 1990. <http://www.horizon-usa.com/horizon/internal.txt>

Liston, David, ed. *Museum Security and Protection*. ICOM (International Committee on Museum Security). New York: Routledge Inc., 1993.

Shuman, Bruce A. *Library Security and Safety Handbook: Prevention, Policies and Procedures*. Chicago: American Library Association, forthcoming.

"Designing Personal Safety into Library Buildings." *American Libraries* 27.7 (August 1996): 37–39. Practical guidelines for improving public library spaces and procedures to help ensure patron and staff safety.

O'Neill, Robert Keating, ed. *Management of Library and Archival Security: From the Outside Looking In*. Binghamton, NY: The Haworth Press, Inc., 1998.

Patkus, Beth Lindblom. "Collections Security: A Preservation Perspective." *Journal of Library Administration* 25.1 (1998): 67–89.

Wyly, Mary. "Special Collections Security: Problems, Trends, and Consciousness." *Library Trends* 36 (1987): 241–56.

²⁰ Martin, Abigail Leab. “The Saying and the Doing:: The Literature and Reality of Theft Prevention Measures in U.S. Archives-- Part 1, in: *Library & Archival Security*, 2000, vol. 15. Issue 2, pp. 27–75.

²¹ Moffett William. Guidelines Regarding Thefts in Libraries, in: *College and Research Libraries News*, March 1988, pp.159–62; ACRL Guidelines Regarding Thefts in Libraries http://www.rbms.nd.edu/standards/theft_guidelines.shtml#top. Переглянута версія: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/guidelinesregardingthefts.htm>.

Правила містять два основних розділи. Перший подає рекомендації щодо попередження крадіжок, другий – щодо реагування на них.

У блоці *Попередження крадіжок у бібліотеках* детально розписана схема організації безпеки: а) призначення керівника служби безпеки; б) формування групи планування безпеки; с) встановлення контактів із департаментом громадських зв'язків; д) зв'язку з правоохоронними органами; е) робота за підтримки відповідних місцевих інституцій та законодавчих структур; ф) звітування перед відповідними робочими групами з книг та рукописів; г) обізнаність із попереджувальними заходами безпеки і виконання їх.

У розділі *Реагування на крадіжку в бібліотеці* – рекомендації щодо дій співробітників у випадках: а) якщо вони особисто стали свідком крадіжки або були повідомлені про це під час крадіжки; б) якщо крадіжка виявлена після того, як вона сталася.

Ці та інші розробки і рекомендації містять, як правило, переліки основних ресурсів щодо захисту зібрань і попередження втрат²².

²² Серед них, зокрема, називаються:

– *Міжнародна асоціація професійних консультантів з безпеки* (<http://iapsc@iapsc>), подає список експертів із зазначення сфери, у якій консультат має конкретний досвід.

– *Ресурси з бібліотечної безпеки: Бібліографія* ("Library Security Resources: A Bibliography"): <http://www.libraryreference.org/security.html>. Спеціальні онлайнові публікації Американської асоціації бібліотек (ALA) та Асоціації бібліотек коледжів та дослідницьких бібліотек (ACRL).

– *Комітет Безпеки Асоціації бібліотек коледжів та дослідницьких бібліотек, Секція рукописів та рідкісних книг* (Association of College and Research Libraries, Rare Books and Manuscripts Section, ACRL/RMBS: <http://www.ala.org>). Кілька публікацій щодо методики розробки систем безпеки.

– *Товариство американських архівістів* (Society of American Archivists, SAA: <http://www.archivists.org>). Публікації щодо безпеки архівних та спеціальних бібліотечних колекцій.

– *Електронний список працівників служби безпеки бібліотек*. Контакт: sallen@library.getty.edu

– *Exlibris* – популярний електронний форум (Електронні новини і дискусії для тих, хто цікавиться рідкісною книгою, спеціальними колекціями і бібліотекарів спеціальних колекцій: (<http://palimpsest.stanford.edu/byform/mailling-lists/exlibris/>). Має потужний веб-архів щодо проблем безпеки. Містить сотні повідомлень про крадіжки (див., наприклад: <http://palimpsest.stanford.edu/cgi-bin/AT-exlibrissearch.cgi>)

– *Архіви і архівісти: електронний форум*. Часто дискутуються теми щодо проблем безпеки. Звертатися: archives@listserv.muohio.edu.

– *Мережа безпеки музеїв* (Museum Security Network, MSN): <http://www.museum-security.org/indexdefinitief.html>? – корисний ресурс щодо захисту культурних цінностей.

У додатку до “Правил стосовно крадіжок у бібліотеках” вміщено важливий документ – текст законопроекту “Про крадіжки та пошкодження бібліотечних матеріалів” (Draft of Model Legislation: Theft and Mutilation of Library Materials), у якому, зокрема, зазначено, що він потребує узгодження з законодавством кожного штату і гармонізації на загальнонаціональному рівні. Законопроект важливий, зокрема, й для архівів. Нагадаємо, інтеграція архівів та бібліотек на понятійному, змістовному та інституційному рівнях у західному світі досягла високого рівня. Нагадаю, що посада національного архівіста Канади з вересня 2004 р. називається “бібліотекар і архівіст Канади”, а Національний архів і Національну бібліотеку Канади у травні 2004 р. було об’єднано в одну інституцію – Бібліотека і архів Канади²³.

Містить список консультантів, надає доступ до публікацій, інших ресурсів з попередження катастроф.

– *INTERPOL* (International Criminal Policy Organization). Інтерпол поширює інформацію про викрадені твори мистецтва з 1947 р. Нещодавно з метою полегшення пошуку і повернення запроваджено Програму щодо власності на об’єкти культури (<http://www.interpol.int/>).

– *Interloc* – база даних втрачених і викрадених книг, електронний книжковий ринок (штаб-квартира розташована у Саузворзі, штат Вашингтон). Онлайн база з вільним доступом, де легко можна знайти книжки на продаж, а також розшукувані книжки. Включає також стародавні карти, фотодокументи, рукописи. Для роботи в базі слід зареєструватися (абонентська плата за базовий пакет становить 10 доларів щомісяця; “професійний” пакет коштує 100 доларів) за адресою: <http://lists.webjunction.org/mailman/listinfo/publib>. База є надзвичайно потужним ресурсом: 1994 р. вона мала 275 зареєстрованих користувачів і понад 410 тис. книжок у базі. З кожним днем на дві–три особи зростає кількість користувачів, щодня до бази додається від однієї до 50-ти тис. позицій, загалом вона нараховує мільйони об’єктів. Про бурхливість “життя” всередині бази свідчить той факт, що кожної хвилини з неї на запити розсилається до 2000 позицій.

Проблемами безпеки музеїв, бібліотек, архівів займаються професійні асоціації, серед них, зокрема:

– *Американське товариство промислової безпеки* (The American Society for Industrial Security, ASIS), яке має Постійний комітет безпеки музеїв. Останній опублікував *Пропоновані правила музейної безпеки* (Арлінгтон, 1989, 21 с.) (*Suggested Guidelines in Museum Security*. Arlington, VA: ASIS, 1989; 21 pp.); товариство забезпечує щоденний моніторинг понад тисячі публікацій (<http://www.asisonline.org>);

– *Американська асоціація ризику і страхування* (American Risk and Insurance Association, <http://aria.org>).

– *Safety-L* – спеціальний електронний ресурс, що надає консультації з технічних аспектів безпеки будівель, а також щодо спеціального обладнання (для реєстрації необхідно надіслати запит на адресу: listproc@ala.org).

²³ Див.:

http://www.pch.gc.ca/newsroom/index_e.cfm?fuseaction=displayDocument&DocIDCd=4N0159

Класичною стала праця Джона Дженкінса “Крадіжки рідкісних книг і рукописів: Система безпеки для бібліотекарів, продавців книг і колекціонерів” (Нью-Йорк, 1988)²⁴. Звернімо увагу на видавця (Асоціація торговців антикварною літературою) і спробуємо уявити, щоб якась Асоціація колекціонерів антикваріатом підготувала таку працю у нас.

Специфічно представляє проблему крадіжок праця Гея Робертсона “Біографію Елвіса щойно винесли із будівлі, і ніхто її не перевірів” (1998) – у жартівливому забарвленні, але з серйозним описом різних видів крадіжок у бібліотеках і архівах, з рекомендаціями, як цього уникати²⁵.

Правові аспекти попередження, виявлення і ліквідації наслідків крадіжок представляє Вінсент А. Тотка у праці “Захист від крадіжок користувачів в архівах: Правова перспектива і проблеми” (1993)²⁶.

Низку корисних рекомендацій пропонує бібліотекарям і архівістам Асоціація бібліотек коледжів та наукових бібліотек США. Це, зокрема: “Правила безпеки колекцій рідкісних книг, рукописів та інших спеціальних колекцій”, (Association of College and Research Libraries. Guidelines for the Security of Rare Book, Manuscript, and other Special Collections); “Правила відбору матеріалів із загальних до спеціальних колекцій” (Association of College and Research Libraries. Guidelines on the Selection of General Collection Materials for Transfer to Special Collections); “Стандарти етики для бібліотек і бібліотекарів колекцій рідкісних книг, рукописів та інших спеціальних колекцій” (Association of College and Research Libraries. Standards for Ethical Conduct of Rare Book, Manuscript, and Special Collections Libraries and Librarians, with Guidelines for Institutional Practice in Support of the Standards).

²⁴ Jenkins, John J. *Rare Books and Manuscript Thefts: A Security System for Librarians, Booksellers and Collectors*. New York: Antiquarian Booksellers Association of America, 1988.

²⁵ Robertson, Guy. "The Elvis Biography Has Just Left the Building, and Nobody Checked It Out: A Primer on Library Theft." *Feliciter* 44.10 (October 1998): 20–24.

²⁶ Totka, Vincent A., Jr. "Preventing Patron Theft in the Archives: Legal Perspectives and Problems." *American Archivist* 56 (1993): 664–72). Онлайнову версію публікації можна знайти на MSN.

Важливі посібники видає Товариство американських архівістів: “Бібліотеки і архіви: Огляд ризиків і попередження втрат” (1994) (Society of American Archivists. Libraries and Archives: An Overview of Risk and Loss Prevention); “Захист Ваших колекцій: Посібник архівної безпеки” (1995) (Society of American Archivists. Protecting your Collections: A Manual of Archival Security)²⁷.

Спеціальні рекомендації “Надзвичайні ситуації: попередження втрат при затопленні і пожежі, від біологічних агентів, крадіжок і вандалізму” розроблено Північно–Східним центром консервації документів (Northeast Document Conservation Center) – найбільшим у США регіональним осередком реставрації і консервації документів. Окремий розділ присвячено крадіжкам і вандалізму. Показово, що він містить у принципі набір елементарних правил, технічних і організаційних норм із попередження злочину, але їх викладено у чітких рекомендаціях, обов’язкових для вивчення персоналом. Серед іншого, рекомендується посилювати охорону у години, коли приміщення закрито для публіки; встановлювати по всьому периметру будівлі датчики, що реагують на вторгнення. У робочі години, йдеться в посібнику, краще мати одні двері (вхід/вихід), якими користуються як дослідники, так і співробітники, решту дверей тримати під сигналізацією.

Є й такі рекомендації: “При звільненні з роботи співробітники не повинні забувати про повернення ключів”; “Дослідників не можна залишати наодинці з документами, без нагляду”²⁸.

Спеціалісти Північно-Східного Центру Консервації Карен Е. Браун та Бет Ліндблом Паткус підготували фундаментальний посібник “Безпека колекцій: Планування і запобігання [втратам] у бібліотеках і архівах”(Collections Security: Planning and Prevention for Libraries and Archives, by Karen E. Brown and Beth

²⁷ Див.: http://www.rbms.nd.edu/standards/theft_guidelines.shtml#top

²⁸ Опубл. в російському перекладі:

<http://user823621.sf1000.registeredsite.com/ruplam32/rusec31.htm>

Lindblom Patkus)²⁹. Зупинимося на цьому важливому посібникові детальніше, оскільки він нашою хує нас на деякі роздуми.

Передусім, віддаючи належне ретельному опрацюванню усіх аспектів проблеми захисту, усіх складових системи захисту, можна по-різному, в т. ч. скептично оцінювати можливості практичного використання досвіду американських колег: в принципі, за винятком технічних аспектів і можливостей, усе це чітко регламентовано й нашими Основними правилами роботи державних архівів. Водночас величезний масив спеціальних правил, на відміну від наших поодиноких рекомендацій (Основні правила роботи державних архівів, Правила користування документами НАФ у читальних залах), створює специфічний інформаційний простір, стрижневим блоком якого є безпека. Цей простір “працює” на безпеку уже своєю наявністю, він “тисне” не лише на архівістів і бібліотекарів, але й на користувачів і створює своєрідне біополе, середовище, у якому злагоджено функціонують усі елементи складної системи: документ–зберігач–користувач.

У документі наголошується, що основними загрозами архівам і бібліотекам є крадіжки і вандалізм; що попри усі переваги автоматизована система безпеки не може бути єдиним інструментом захисту в інституції. Оскільки більшість крадіжок трапляються *в робочий час* і через *людський фактор* (помилки людей), надзвичайно важливо мати широкий план, по суті – цілу стратегію захисту документів.

Складовими цієї стратегії мають бути: регулярна інвентаризація; оперативний доступ і легке інспектування матеріалів у сховищі; окреме зберігання особливо цінних матеріалів; фізичний опис особливо цінних матеріалів, який допоможе їх ідентифікувати у випадку крадіжки; запровадження спеціальних ідентифікаційних позначок; засобів фіксації руху особливо цінних документів під час видачі для дослідження, експонування, консервації, мікрофільмування, тимчасового користування тощо; пропонується уникати доступу дослідників (читачів) до невпорядкованих матеріалів; слід

²⁹ Див.: <http://www.nedcc.org/plam3/tleaf312.htm>

пам'ятати, що довідники для службового користування (топографічні покажчики тощо) містять важливу інформацію щодо колекцій, і вони також є об'єктами ризику на предмет викрадення або втрати. Обов'язковою є перевірка до і після видачі справ і коробок.

Значна увага приділяється систематичному і – безперервному навчанню персоналу. Неформальне ставлення до перепідготовки, атестації, екзаменування інших форм роботи з персоналом. Цей напрям роботи має свою назву – *staff management* (робота з персоналом), цьому приділяється не менша увага, ніж з *patron management* (роботі з користувачами/клієнтами).

Рекомендується передбачати і “програвати” усі нестандартні ситуації (наприклад, що робити у випадках, коли користувач відмовляється надати про себе інформацію; надати для інспектування свої речі).

Цілком зрозуміло, багато уваги приділяється правам користувача в контексті здійснення заходів безпеки – не торкатися підозрюваного, супроводжувати його для догляду в окрему кімнату, обов'язково мати ще одного свідка, взагалі, без явних підстав для обвинувачення у крадіжці не висувати йому претензій.

Загалом, – і це принципово, – у документі йдеться виключно про крадіжки, здійснені користувачами у читальних залах (по гарячих слідах виявити факт відсутності документів або аркушів – на це спрямовані усі заходи). Попереджувальні заходи також спрямовані на недопущення проникнення до приміщення сторонніх осіб в неробочий час. Тож не дивно, що нічого спеціального не пропонується американськими колегами у плані добору кадрів.

Пропонується, крім Плану дій у надзвичайних ситуаціях (*Disaster plan*) мати План безпеки (*Security plan*), що має включати відомості про усі системи безпеки, систему контролю доступу до ключів, інструкції щодо порядку користування документами не лише дослідниками, але й персоналом. План безпеки, зрозуміло, має бути службовим документом з обмеженим доступом. Водночас він не повинен бути інструкцією, що збирає пилку на полиці, це –

“живий” документ, що систематично має доповнюватися, з яким постійно працюють.

Європейський “досвід”: крадіжки та реагування

Останніми роками європейська архівна спільнота змушена була констатувати свою неготовність і навіть розгубленість, коли віч-на-віч зіштовхнулася з проблемою архівних крадіжок; останні дедалі більше набувають рис масового явища і на європейському континенті.

Брутально викрадаються документи, унікальні рукописи, цінні стародруки, старовинні карти з архівосховищ і бібліотек Амстердама, Києва, Кракова, Лондона, Львова, Москви, Парижа, Петербурга, Риги, причому подеколи – просто у фантастичних масштабах: з Національної бібліотеки в Парижі зникло 30 тис. одиниць рідкісних книг та рукописів, це – вагон матеріалів! Постраждали від крадіжок картографічні зібрання Хельсинки, Стокгольма, Копенгагена³⁰.

Кілька років тому у Кракові з Державного архіву (із сховища в Королівському замку на Вавелі) викрадено 60 одиниць документів XVII ст. вартістю 25 тис. доларів. Факт викрадення документів (зłodієм, як з’ясувалося згодом, був архівіст) було викрито випадково, лише тоді, коли виникла потреба звернутися до документів³¹. Адміністрація закрила архів для дослідників і розпочала перевірку наявності. Після повної інвентаризації було повідомлено поліцію.

Французький бібліотекар Ф. Лапер’є (Бібліотека Середземноморського університету, О-Марсель-II), автор однієї з останніх публікацій з проблеми крадіжок і незаконної торгівлі книжками і документами під назвою: “Копернік, Галілей, Птолемеї та інші автори. Рух крадених книжок зі Сходу до Європи”, наголошує саме на західному векторі трафіку викрадених на Сході цінностей і доходить невеселого висновку: сьогодні не можна покладатися на найновітніші

³⁰ Див., зокрема: <http://www.maphistory.info/europethefts.html>

³¹ <http://www.utro.ru/news/2002060516411082110.shtml>

технології і на дослідників, що зовні пристойно виглядають; не довіряти, на жаль, доводиться й своїм колегам...³²

У відповідь на масові розкрадання музейних, бібліотечних і архівних сховищ у Великобританії у 1998 р. з'являється практичний посібник “Безпека в музеях, архівах і бібліотеках”, виданий Групою безпеки музеїв і галерей під егідою Комісії музеїв і галерей.

Нове, адаптоване до умов сьогодення видання посібника (2003) орієнтує спеціалістів передусім на запобігання крадіжкам. Крім того, це видання розширене і доповнене, щоб максимально охопити також архіви і бібліотеки. Електронну версію Правил розміщено на сайті Ради музеїв, бібліотек та архівів Великобританії³³.

У квітні 2002 р. спеціальний семінар під промовистою назвою “Відповідаючи на крадіжки” проведено Національною бібліотекою Уельса³⁴.

2003 р. розроблено “Нові рекомендації з безпеки колекцій у музеях, архівах, бібліотеках Великобританії”³⁵ – фундаментальний посібник, результат об'єднання зусиль 70 установ країни, спеціалісти з яких інтегрували свій багатий досвід із збереження культурної спадщини. Цей практичний посібник охоплює максимально широкий спектр проблем. Злочинна діяльність і пожежі, персонал служби безпеки, сигналізація, фізичний захист, догляд сумок, попередження про вибухівки, безпека виставок та інших імпрез, планування катастроф – ось лише деякі з них.

Спеціальні розділи присвячені крадіжкам. Спеціалісти відзначають, що незважаючи на поступ у посиленні безпеки, крадіжки і далі трапляються, а на антикварних ринках підтримується стійкий попит на документи.

³² *Lapèlerie François*. Copernic, Galilée, Ptolémée et les autres. Trafics de livres précieux en Europe de l'Est // BBF (Paris). – 2001. – Т. 46, No 6. – Р. 6–13; <http://www.enssib.fr/bbf/bbf-2001-6/01-lapelerie.pdf>

³³ <http://www.resource.gov.uk/action/managingrisk/managingrisk.asp>

³⁴ Див. звіт: <http://www.maphistory.info/aberseminar.html>

³⁵ Див.: <http://te.verweg.com/pipermail/msn-list/2003-June/000055.html>; також: <http://www.swmlac.org.uk/print.php?ID=28&SID=444>

На сайті Ради музеїв, бібліотек та архівів Великобританії представлено допоміжні сторінки щодо дій у надзвичайних ситуаціях у музеях, архівах, бібліотеках, зокрема, “Правила щодо дій у випадку крадіжки, чи злочинного чи випадкового пошкодження (включно із застрахованими матеріалами)”³⁶. Є готові форми, які підлягають оперативному заповненню в онлайн-режимі у випадку катастрофи, виявлення факту крадіжки³⁷.

Поступове усвідомлення страшної загрози архівам приходить у Європі і до міжнародної архівної спільноти.

Вперше всерйоз і відкрито про архівні крадіжки заговорили на всесвітньому професійному форумі – Конгресі МРА у Відні (серпень 2004 р.), зокрема на спеціальному засіданні круглого столу “Міжнародне співробітництво у захисті від крадіжок та незаконної торгівлі архівами”(25 серпня 2004 р.)³⁸. На круглому столі, що відбувся під головуванням французького архівіста Паскаля Евена, відзначалося, що однією з причин почастищення крадіжок є стрімке зростання чисельності відвідувачів, серйозні зміни у їхньому складі (до архівів “пішов” “масовий” користувач), зростання колекційної вартості певних груп документів (у першу чергу – автографів). Розглядалися типові приклади втрат документів.

Серед причин безповоротних втрат документів називалася й поширена, зокрема у Франції та Росії практика вилучення документів правоохоронцями в якості речових доказів. У Федеральному законі “Про архівну справу Російської

36

[http://www.mla.gov.uk/webdav/harmonise?Page/@id=73&Document/@id=19259&Section\[@stateId_eq_left_hand_root\]/@id=4332&Session/@id=D_YKcr786sGgWDv1bptIWb](http://www.mla.gov.uk/webdav/harmonise?Page/@id=73&Document/@id=19259&Section[@stateId_eq_left_hand_root]/@id=4332&Session/@id=D_YKcr786sGgWDv1bptIWb)

37

[http://www.mla.gov.uk/webdav/harmonise?Page/@id=73&Document/@id=19293&Section\[@stateId_eq_left_hand_root\]/@id=4332&Session/@id=D_YKcr786sGgWDv1bptIWb](http://www.mla.gov.uk/webdav/harmonise?Page/@id=73&Document/@id=19293&Section[@stateId_eq_left_hand_root]/@id=4332&Session/@id=D_YKcr786sGgWDv1bptIWb)

³⁸ Див.:

<http://www.wien2004.ica.org/fo/programmes.php?ctNv1=1&ctNv2=29&id=358&dt=&vd=1093437000>

Федерації” передбачена норма, що зобов’язує у таких випадках повертати документи на місце³⁹.

Учасники зібрання одностайно визнали необхідність ретельніше вивчати приватний ринок продажу предметів культурної спадщини, в тому числі – через Інтернет, домагатися збільшення терміну, упрводж якого злодій переслідується за крадіжку (у Франції – це три роки).

Відзначався серйозний попит на французькому ринку на *нотаріальні документи* (у Франції вони зберігаються у нотаріальних конторах 100 років, після чого надходять до державних архівів). Пропонувалося поглиблювати співпрацю з нотаріусами.

Принагідно звернімо увагу, що в Україні спостерігається подібний інтерес колекціонерів до, цієї здавалося б, другорядної категорії масових документів. Більше того, до цього можна додати надзвичайно запитані нашим ринком *банківські документи* початку ХХ ст. Що рухає вітчизняними колекціонерами – тонке реагування на міжнародний попит або просто недбала нерозбірливість – важко сказати. Зрозуміло лише одне – жодних практичних цілей збирачі таких документів не можуть переслідувати, – такі документи не можуть слугувати легітимними доказами приналежності майна чи маєтків.

На круглому столі обговорювалася й проблема антикварного ринку. При цьому доповідачами з різних країн майже одностайно констатовано, що держава позбавлена можливості жорстко впливати на ринок. Втім, тут треба діяти обережно, оскільки реакцією на тиск з її боку може стати подальша тінізація ринку і неможливість встановлення ділових контактів з колекціонерами з метою виявлення кримінальних об’єктів. (Йдеться, очевидно, про цивілізований ринок, тож для нас це застереження не є актуальним).

Бельгійський досвід засвідчує безпорадність поліції у спробах контролювати ринок через брак переліків документів, що підлягають охороні.

³⁹ *Тюрина Е.* Кражи в архивах и их предупреждение // Отечественные архивы. – 2004. – № 6. – С. 13–14; http://www.rusarchives.ru/publication/icaiv_i.shtml

Наголошувалося на необхідності поглиблення міжнародної співпраці, вироблення адекватних заходів, зокрема, створення спостережних рад із захисту архівних фондів різних країн світу.

Про заходи щодо попередження крадіжок говорив керівник архівної служби Росії В. Козлов. Він запропонував науковий підхід до класифікації крадіжок і злодіїв, що на його думку, зробить заходи з попередження крадіжок більш ефективними⁴⁰.

Попри деякі позитивні напрацювання і обмін думками, загальне враження від обговорення проблеми на Круглому столі можна кваліфікувати як невтішне: професійна спільнота просто розвела руками... До певної міри відчувалося або неусвідомлення загрози або розгубленість перед нею; в усякому разі, подібна безпорадність перед крадіжками якимось не дуже пасувала до іміджу благополучного європейського соціуму.

Але вже у наступному році європейські архівісти почали енергійно діяти.

У квітні 2005 р. на засіданні Європейського бюро національних архівів (EBNA) в Люксембурзі було створено робочу групу з для вивчення проблеми крадіжок в архівах Євросоюзу.

У вересні 2005 р. у Стокгольмі відбувся семінар, на якому було підсумовано результати дискусії і проголошено про підготовку масштабного європейського форуму з цієї проблеми у 2007 р.

У жовтні 2005 р. за підписом Томаса Лідмана, директора Національного архіву Швеції, було поширено Звіт до Європейського бюро національних архівів про стокгольмський семінар під назвою “Захист архівних зібрань від крадіжок”.

Рекомендації для архівів ЄС викладено у п’яти блоках (їх опрацювали відповідні п’ять робочих груп):

1. Правова практика і досвід повернення викрадених документів
2. Попереджувальні заходи і захист власності

⁴⁰ *Тюрина Е.* Кражи в архивах и их предупреждение // Отечественные архивы. – 2004. – № 6. – С. 13–14; http://www.rusarchives.ru/publication/icaiv_i.shtml

3. Поглиблення навчання і усвідомлення
4. Нинішня ситуація з крадіжками в архівах
5. Організація.

Наведемо їх повністю:

1. Правова практика і досвід повернення викрадених документів

Більшість архівів потерпають від зовнішніх та внутрішніх крадіжок через труднощі в поверненні викрадених матеріалів.

Основні перешкоди: норми щодо законного придбання документів, що запроваджені у багатьох країнах; проблеми доведення права власності в суді; довга процедура розслідування. Є, однак, приклади і успішного повернення.

Пакет *“Правова практика і досвід повернення викрадених документів”* націлений на вивчення відомих прикладів крадіжок з архівів і повернення документів. Мета: створити *“довідник”* щодо правових систем, традицій і практик європейських країн, що застосовуються у випадку доведеної на міжнародному рівні незаконної торгівлі і повернення через правові дії документів, *придбаних законним шляхом*.

Має бути зібрана практична інформація, щоб допомогти установам повернути документи або довести права власності. Мають бути представлені вироки, проголошені у відповідних судових правах. Мають бути зібрані дані щодо доказів, які вимагаються щоб довести право власності.

Добрий початок цього завдання – запитальник *“Крадіжки в архівах і право на їх повернення”*, підготовлений Дирекцією архівів Франції.

2. Попереджувальні заходи і захист власності

Архіви треба заохочувати використовувати кращий досвід у попередженні крадіжок і збитків їх колекціям як з боку користувачів, так і з

боку співробітників через запровадження відповідних заходів безпеки. Як правило, ці заходи включають суворий контроль:

доступу до архівосховищ; процедури замовлення та віднайдення матеріалів; за використанням найбільш цінних частин колекцій; реєстрація читачів; фізичний догляд і контроль за рухом користувачів; видавання копистувачам і співробітникам [так! – ГБ] фотокопій, мікрофільмів, цифрових копій замість оригіналів як тільки це можливо; засоби зберігання верхнього одягу та сумок за межами читальних залів. Реєстрація інцидентів та відсутніх документів. Ризик крадіжки має ретельно оцінюватися та регулярно ставати предметом розгляду.

Архіви мають заохочуватися вживати усіх можливих заходів для встановлення переконливих доказів власності або факту зберігання ними матеріалів, незаконно вилучених від них. Ці заходи мають включати: детальне фотографування, маркування, каталогізацію, відзначення фізичних особливостей матеріалів у їхніх колекціях, особливо – цінних частин колекцій та уразливих під кутом зору викрадення.

Від поліції та інших радників з безпеки мають бути отримані інструкції щодо відповідних стандартів доказів для поширення (із дотриманням безпеки інформації) між архівними службами та установами у країнах-членах ЄС. Потрібні подальші дослідження щодо методів маркування рукописів та інших архівних матеріалів для забезпечення довготривалого зберігання і цілісності таких колекцій.

3. Поглиблення навчання і усвідомлення проблеми

Навчання та усвідомлення проблеми має фокусуватися на двох пунктах:

- розвиткові правил безпеки та попередження крадіжок;
- сприяння співробітництву між різними партнерами.

Вони мають бути адресовані кільком адресатам, відповідно до трьох груп:

- Персонал архівних служб: оновлення і дотримання правил безпеки доступу до різних частин архівних будівель; контроль за рухом документів;
- Користувачі: правильне користування читальними залами; правильне користування документами;
- Зовнішні партнери (адміністрації, відповідальні за архівні служби, працівники служби безпеки, професіонали, що працюють на ринку мистецтва): інформація про легальні структури, що стосується документів, співробітництво з компетентними органами, ідентифікація злодіїв, участь у виявленні відсутніх/втрачених документів;
- Бажане співробітництво між службами безпеки для досягнення скоординованих і ефективних дій.

Співробітництво у цій сфері має бути спрямоване на створення пакетів інформації та матеріалів для поширення між різними групами за інтересами з пропозицією схем або пакетів для семінарів з навчання, тематичних семінарів, конкретних прикладів та ілюстрацій щодо кращого досвіду.

4. Нинішня ситуація з крадіжками в архівах. Стан дослідження

4-та рекомендація, запропонована до EBNA, – дослідити, наскільки крадіжки становлять основну проблему для Національних архівів. Ми знаємо напевно, що деякі із споріднених з нами інституцій у бібліотечній сфері жорстоко постраждали від крадіжок упродовж останніх двох-трьох років. Національні бібліотеки Великобританії, Шотландії, Нідерландів, Фінляндії і Данії зазнали як внутрішніх, так і зовнішніх крадіжок. Але яка ситуація з архівами? Ми рекомендуємо провести дослідження, у якому такі питання були б висвітлені: які типи крадіжок ми пережили (внутрішні, зовнішні)? Які матеріали найбільш привабливі для злодіїв?

Чи відомі нам ознаки злодіїв? Як ми встановлюємо факт пошкодження або втрати (через каталоги, аукціони, Інтернет тощо)? Чи знаємо ми що-небудь про торгівлю краденими матеріалами? Хто є ділерами і хто є покупцями?

Ми рекомендуємо, щоб EBNA зініціювало дослідження, у якому ці питання дістали б подальшого дослідження на базі ширших домовленостей щодо реституції культурних цінностей з музеями, бібліотеками, тайк само як і з архівами.

5. Організація

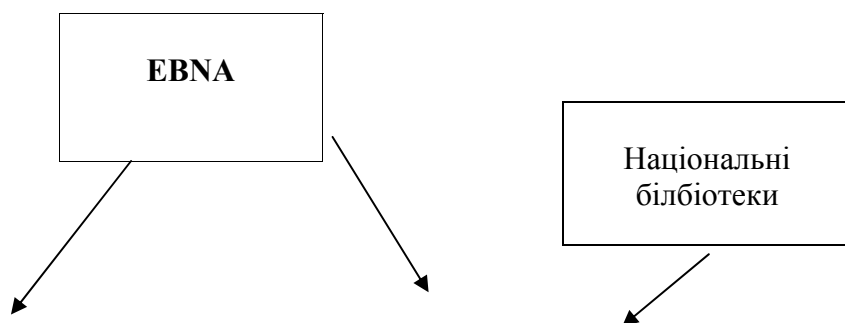
5-та рекомендація – не дублювати мережу, запроваджену 2002 р. і створену Національними та більшими науковими бібліотеками, під назвою Мережа безпеки Лібер (The Liber Security Network), але скоріше встановити співпрацю з існуючою мережею. Вона працює досьгодні уже три роки. Членство є відкритим лише для членів Лібер, кошт становить приблизно 200 Євро щороку. Це означає, що ми не повинні будувати нову стюруктуру спеціально для себе, ми не маємо коштів на утримання і можемо скористатися з існуючого досвіду.

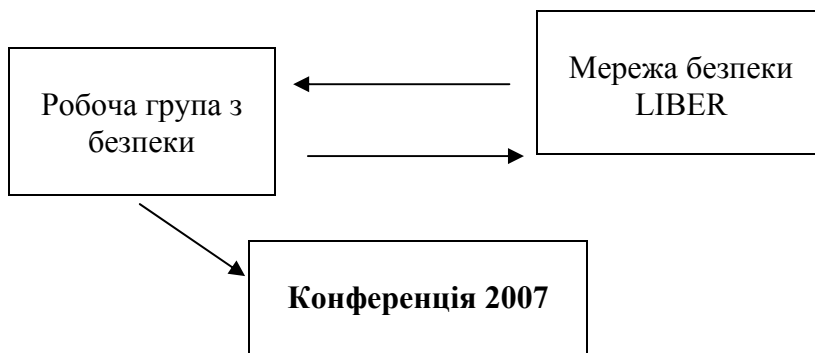
Участь безперечно має бути добровільною. Ширшу інформацію можна отримати за адресою: [www.kb.dk/liber/news/library security.htm](http://www.kb.dk/liber/news/library%20security.htm). Адже крадіжки – це насправді проблема АБМ (архівів, бібліотек, музеїв).

Ми також пропонуємо провести спільну конференцію (архівів і бібліотек) восени 2007 р., на якій ми оцінимо результати наших зусиль і побачимо, чи варте уваги продовжуване співробітництво архівів і бібліотек у цій сфері.

Що ми *наполегливо* рекомендуємо, так це створення робочої групи з питань безпеки, якій треба доручити проведення ґрунтовних різнопланових різних досліджень. У випадку згоди робоча група може бути тотожньою з членами семінару.

Це означає, що ми пропонуємо організацію на зразок цього:

Рекомендації для архівів ЄС перекладено українською мовою і опубліковано на порталі “Архіви України”, а також роздано учасникам розширеної колегії Держкомархіву у Полтаві в лютому 2006 р.⁴¹

Звіт Томаса Лідманна покладено в основу його доповіді на конференції “Європейські архіви: Формуючи партнерство у цифрову епоху”, проведеної під егідою EBNA в Національному архіві Великобританії (К’ю, 17–18 листопада 2005 р.)⁴².

Майже одночасно із зустріччю у Стокгольмі проблема крадіжок в архівах обговорювалася (також уперше на форумі такого формату) на Шостій загальній конференції Євразіки у Львові (вересень 2005 р.).

Керівники архівних служб десяти європейських і азіатських країн прийняли Заяву, у якій, зокрема, в контексті недавніх європейських архівних крадіжок констатувалося, що архівні цінності стають предметом дедалі більш активної купівлі-продажу. Серед причин названо: порушення нормативних документів, що регулюють умови доступу і руху документів, низьку соціальну захищеність архівістів, застарілість засобів охорони. З метою організації протидії незаконному обігові сторони взяли на себе зобов’язання: взаємного інформування про випадки виявлення архівних цінностей, що незаконно перебувають на території їхніх держав; обміну підсумковою інформацією за результатами завершених слідством справ про крадіжки; звернення до урядів

⁴¹ Див.: <http://www.archives.gov.ua/News/EuroUnion/>

⁴² Див. стенограму конференції: *Transcript of the Conference European Archives: Forming Partnerships in the Digital Age*. The National Archives, Kew, 17–18 November 2005. European Board of National Archivists (EBNA), представлений на сайті національного архіву:

своїх країн з пропозицією проаналізувати існуючі законодавчі бази, передбачити посилення відповідальності за викрадення і незаконний обіг архівних цінностей, вжити додаткових заходів щодо посилення охорони архівів, підвищення соціальної захищеності та престижу професії. Запропоновано розглянути спеціально проблему на одному з архівних самітів⁴³. У листопаді 2005 р. з'явився підсумковий документ “Звіт про архіви у розширеному Євросоюзі”, підготовлений на замовлення Ради Європи. Він містить спеціальний розділ “Заходи щодо запобігання крадіжками”. Це – наступний крок на шляху протидії викраденням документів⁴⁴. Але у цьому 180-сторінковому документі загальний рівень представлення усіх інших аспектів діяльності архівів та архівних служб різко контрастує із розділом “Практичні аспекти доступу. Стандарти читальних залів”, де йдеться про загрози викрадення. На відміну від високої загалом оцінки рівня готовності практично усіх без винятку архівів країн ЄС відповідати на виклики часу, зазначений розділ знову залишає відчуття певної безпорадності – автори обмежилися поки що констатацією нової загрози для архівів. Текст цього документа в українському перекладі також оприлюднений на колегії у Полтаві⁴⁵; наведемо його повністю:

Розділ “Практичні аспекти доступу. Стандарти читальних залів”

[...]

II. Як боротися з крадіжками

Чимдалі більше архівні документи набувають комерційної цінності, і хоца багато архівів покращали безпеку зберігання документів, крадіжки залишаються серйозною проблемою.

Існує кілька причин цього явища.

http://www.nationalarchives.gov.uk/interactivity/pdf/ebna_transcript.pdf

⁴³ Опубл.: <http://www.archives.gov.ua/News/EVRAZIKA.php#3>

⁴⁴ Опубл. на сайті Єврокомісії:

http://europa.eu.int/comm/secretariat_general/edoc_management/introreportArch_en.htm

⁴⁵ Див.: <http://www.archives.gov.ua/News/EuroUnion/>

З одного боку, істотно більшилася кількість і характер дослідників упродовж останніх десятиліть.

З іншого, ринкова вартість, якої набули документи, заохочує кримінал. Високі ціни на аукціонах за певні категорії документів сприяють розвитку торгівлі автографами, останні набувають інвестиційної цінності.

Крім того, за останні роки сформувалися цілі мережі “спеціалістів”: торгівців книжками, отримувачів крадених цінностей, злодіїв і професіоналів-архівістів із сумнівною репутацією, які можуть надати ринок збуту для документів, вилучених з публічних колекцій. Корумповані професіонали виконують функцію постачальників документів з публічних колекцій, причому документів з явними ознаками приналежності до цих публічних колекцій.

a) безпека читальних залів

Можливо посилити безпеку за рахунок відповідної архітектури і більш жорстких засобів безпеки. Крім ідентифікації усіх відвідувачів та видачі копій замість оригіналів, є багато запобіжних заходів – камери спостереження, залишення сумок/портфелів чи папок, вимірювання ваги паперів, які заносяться і виносяться (треба взяти до ваги, що вага паперу міняється в залежності від оточуючого середовища) тощо. Налагодити чітку систему фіксації дослідників, щоб навіть згодом, після довгого часу можна було з'ясувати, який дослідник користувався якими документами. Детальний опис документів завжди допоможе при доведенні власності на викрадені документи.

b) попередження крадіжок та незаконної торгівлі архівними документами

– заобов'язання торгівців антикавріатом вести реєстр об'єктів із зазначенням їхнього походження;

– вимога нотаріального посвідчення наявності та походження документів (важливих документів) приватних архівів;

- формування спеціалізованих поліцейських груп, які вже існують у деяких країнах;
- моніторинг каталогів антикварних продаж;
- спеціальна реєстрація користувачів, які замовляють цінні [специфічні – ГБ] архіви;
- звільнення від податків свідомих громадян, які набули крадені цінності і принесли їх назад до архіву.

Очевидна потреба проведення порівняльного аналізу стосовно ефективності зазначених заходів. Має бути покращений обмін інформацією про крадіжки між архівами і бібліотеками.

Особлива загроза насувається на приватні архіви, які не завжди забезпечені так, як публічні. У деяких країнах існує ринок на приватні архіви. На цих ринках часто фігурують і документи, викрадені із публічних архівів.

Боротьба з незаконним обігом архівних документів як на національних рівнях, так і на європейському рівні, лише тільки починається.

Досвід повернення, набутий, наприклад Дирекцією французьких архівів, демонструє, наскільки більшість архівних служб зараз не є підготовленими, коли стикаються з крадіжкою або з необхідністю повернути викрадене. Стало очевидно, що національні архівні адміністрації мають у своєму розпорядженні вкрай обмежений арсенал засобів для відновлення невід'ємних частин їхньої національної спадщини. На практиці ці документи, навіть якщо вони мають безспірно публічне походження, не можуть бути повернені, якщо вони виставлені на продаж за кордоном. Навіть якщо директиви ЄС дозволяють виконувати такі операції [з повернення] у випадку, коли документ залишив країну походження після 1993 р., практично неможливо визначити достовірно час, коли це сталося, за винятком випадків очевидних крадіжок. Загроза у тому, що з метою уникнення повернення до країни походження недобросовісні торгівці виставляють документи на продаж за кордон, і ця практика буде

поширюватися через брак засобів з боку архівних адміністрацій щось із тим зробити.

с) Європейське співробітництво

Бажано і навіть необхідно за цих умов скоординувати зусилля по всій Європі, щоб привернути публічну увагу до такої практики і уможливити для країн повернути у власність об'єкти, вилучені з публічних колекцій. Це співробітництво має включати наступні елементи:

- обмін точною інформацією щодо заходів, які вживаються в кожній країні-члені ЄС для повернення цих матеріалів;
- створення загальноєвропейської бази даних викрадених документів, подібно до бази викрадених мистецьких творів;
- поглиблення співробітництва між архівними службами, юридичними та правоохоронними службами з метою взяти на облік створювані мережі отримувачів [крадених архівів];
- підготовки колективного звернення до урядів європейських країн з метою привернення їхньої уваги до цієї тривожної ситуації і до вивчення шляхів захисту національної спадщини.

Спеціальна секція працюватиме на цьогорічній XXXIX-й Міжнародній конференції Круглого столу архівів "Спільна пам'ять через глобалізацію" (20–26 листопада 2006 р., Кюрасао, Антільські острови, Нідерланди).

Європейська і загалом – світова архівна спільнота серйозно стривожена новою глобальною загрозою архівам. При цьому, як бачимо, вона сповнена рішучості розробити дієздатну і гнучку систему безпеки.

Крадіжки в архівах Росії: причини, наслідки, протидія

Протягом останніх років почастишали крадіжки документів з російських архівів. Після резонансного викрадення з фондів РДАЛМ у 2000 р. малюнків І. Репіна, М. Врубеля, інших документів не припиняються повідомлення про

подальші крадіжки: з фондів РДВА – автографів Й. Сталіна; РДАСПІ – поштівок, конвертів з марками початку ХХ ст.; остання крадіжка (2005) – знов-таки, з фондів РДАЛМ: пропали автографи поетів “срібної доби” – рукописи поеми О. Блока “Возмездие”, твори А. Ахматової, М. Гумільова, О. Мандельштама, малюнки С. Судейкіна.

Найбільш зухвалою стала крадіжка експонатів з Виставкового залу федеральних архівів у Москві, в архівному містечку на Великій Пироговській, – напередодні закриття виставки до 60-річчя Перемоги злочинець, здолавши чотири рубежі захисту, блискавично викрав дев’ять експонатів, у тому числі – з Центрального архіву ФСБ. Характерними особливостями російських архівних крадіжок є:

По-перше, незаперечний факт, що майже повсюдно злодіями є архівісти.

По-друге, викрадаються майже виключно поодинокі документи (навіть під час скоєння масової крадіжки злочинною групою пітерських колекціонерів на чолі з Файнбергом з фондів РДІА, які викрали понад десять тисяч цінних документів, злочинці працювали ретельно, вночі, при відключеній сигналізації; тоді було підкуплено одного з працівників служби охорони). При цьому ретельно підбираються надзвичайно унікальні речі – переважно автографи видатних діячів.

По-третє, в результаті слідчих дій повертається лише частина документів.

Масового викрадення документів не зафіксовано; впадає в око наявність серед справді раритетних речей, що апріорно мають високу ринкову вартість, матеріалів, здавалося б випадкових і малоцінних – поштових відправлень, зокрема, не змістовних, а зовнішніх атрибутів поштової служби – марок, конвертів із штемпелями⁴⁶ (показово, що документи саме такого характеру з фондів львівських архівів було вилучено і у львівських колекціонерів). Найчастіше ж серед викрадених документів фігурують саме автографи видатних діячів, на які існує стійкий попит на антикварному ринку.

⁴⁶ Кражи в архивах. Факты, комментарии, мнения // Отечественные архивы. – 2005. – № 5. – С. 52–69.

Як російські колеги оцінюють причини цієї біди, що зловісно витає над архівами? Тут, як і на усьому пострадянському просторі вони визначаються спеціалістами майже одноставно: основна причина – в тому, що “фактично державна власність не забезпечена державним захистом”, – тобто, за умови повсюдного подорожчання послуг охорони, керівники музеїв, бібліотек, архівів змушені знімати позавідомчу (міліцейську) і пожежну охорону, в результаті в охороні опиняються випадкові люди, без досвіду і відповідних навичок, кваліфікації. Знайома картина, чи не так?

Друга глобальна причина – у низькій заробітній платі, що створює “систему кадрової кризи” і провокує “внутрішні” крадіжки у закладах культури. Причому, у федеральних архівах Москви заробітна платня у 2–3 рази нижча, ніж у архівістів Московської області. Саме такими бачать глибинні причини частих крадіжок колеги-музейники і бібліотекарі, що їх викладено у резолюціях Всеросійської конференції “Безпека музеїв і бібліотек” (Тула, жовтень–листопад 2003 р.).⁴⁷

У наказі Федерального архівного агентства РФ “Про викрадення документів у РДАМЛ” від 07.06.2005 відзначаються й факти грубого порушення існуючих правил забезпечення збереженості документів та організації їх використання – видавання унікальних документів без поаркушного перевіряння; їх копіювання без постійного контролю з боку спеціалістів архіву; несвоєчасне повернення документів до сховищ, неопечатування коробок за результатами перевіряння наявності тощо.

Порушення цих нормативних вимог, власне, і складають третю причину крадіжок⁴⁸. Крім того, відзначаються й “понаднормативне” обслуговування –

⁴⁷ Резолюция Всероссийской конференции “Безопасность музеев и библиотек–2003” // <http://www.rosizo.ru/life/events/library-security/resolution.html>; Кражи в архивах. Факты, комментарии, мнения // Отечественные архивы. – 2005. – № 5. – С. 52–69; <http://www.archives.gov.ua/News/Ros.php>

⁴⁸ Там само.

неврахування реальних “пропускних можливостей” читальних залів в умовах браку штатної чисельності працівників архівів.⁴⁹

Ще одна причина – бурхливий (і майже неконтрольований) розвиток “чорного” антикварно-букіністичного ринку.

Не можна не відзначити влучної думки керівника Росархіву Володимира Козлова, що найбільш серйозна загроза для інформаційної і культурної безпеки будь-якої держави пов’язана з “професійною зрадою”. На відміну від зовнішнього нападу на архівосховище чи виставкову експозицію (розкриття такого злочину має певні оперативні перспективи), у більшості випадків до архіву (бібліотеки, музею) “засилається” такий собі “кріт”, або ж виховується з різних причин всередині. Поживним середовищем цього явища однозначно є *соціальна незахищеність* працівників сфери. Професійний архівний кріт може докласти максимум зусиль, щоб зламати численні технологічні та інструктивні бар’єри, що регулюють процеси збереженості документів, а згодом віртуозно замісти сліди злочину, включно до виправлення довідково-облікової документації. Мотиви переважної більшості таких злочинів є виключно матеріальними. Запобігання їм лежить у площині радикального підвищення соціальної захищеності представників професії, у вихованні не просто професіонала, а високоморального професіонала.⁵⁰

На цих причинах наголошувалося, зокрема, у виступах директорів федеральних архівів Росії, зокрема, тих, що постраждали від крадіжок, на VI-ї Загальної конференції Євразіки у Львові (вересень 2005 р.).⁵¹

Якщо ж врахувати, що рівень фінансування російських архівів є незрівнянно кращим, ніж українських⁵², то з цими висновками російських колег можна лише мовчки погодитись.

⁴⁹ Шабанова Т. Є. О мерах по предотвращению хищений архивных документов // Отечественные архивы. – 2005. – № 5; <http://www.archives.gov.ua/News/Ros.php>

⁵⁰ Козлов В. П. Профессиональное предательство – самая опасная угроза // Отечественные архивы. – 2005. – № 5; <http://www.archives.gov.ua/News/Ros.php>

⁵¹ Опубл.: <http://www.archives.gov.ua/News/EVRAZIKA.php#3>

⁵² 70% коштів, передбачених Державними цільовими програмами “Культура Росії” на розвиток архівної справи (2001–2005; 2006–2010 рр.), спрямовується саме на забезпечення матеріально-технічної бази – технічне оснащення архівосховищ, охоронну та пожежну

Серед заходів, розроблених архівною службою РФ з метою недопущення викрадення документів, слід назвати: встановлення більш жорстких норм щодо умов зберігання фондів, запровадження бл. 10 профільних методичних розробок, серед яких, зокрема: “Методические рекомендации по проведению по листной проверки наличия и состояния документов” (вересень 2004 р.); “Порядок работы по обеспечению сохранности экспонатов при организации и проведении выставок в Выставочном зале федеральных государственных архивов” (серпень 2005 р.)⁵³. Особлива увага приділяється поаркушному перевірянню справ, у яких можуть бути документи, що становлять інетерес для колекціонерів; збільшується бюджет часу на проведення подібних робіт, зокрема, з унікальними документів; проводяться колегії за участю правохоронних органів та МНС Росії.

Російські колеги вважають одним із найперспективніших напрямків цієї роботи запровадження сучасних комп'ютерних технологій контролю за рухом документів і фондів. На сьогодні у ДА РФ та РДАЕ розробляється відповідне програмне забезпечення.

Приклади крадіжок документів і цінних книг, музейних експонатів⁵⁴:

1994 р. – 89 рукописів XII–XVIII ст. викрадено з Російської національної бібліотеки в Петербурзі (загальна вага – 100 кг).

1995 – РДІА – конверти та інші філателістичні матеріали з фонду коменданта Шліссельбурзької каторжної в'язниці – бл. 4000 арк.

1996 – Історична публічна бібліотека у Москві: бл. 100 раритетних видань XV–XVIII ст.; загальна вартість – 400 тис. доларів.

З листопада 1998 до січня 1999 рр. – з Бібліотеки РАН у Петербурзі пропали 23 рідкісні книги XVI–XVII ст., у тому числі – два примірники праць Коперніка та дві книги астронома Йоганна Кеплера.

сигналізацію, відновлення страхового копіювання, встановлення систем відеоспостереження в читальних залах тощо.

⁵³ Шабанова Т. Є. О мерах по предотвращению хищений архивных документов // Отечественные архивы. – 2005. – № 5; <http://www.archives.gov.ua/News/Ros.php>

Правоохоронні органи Росії нині розшукують бл. 40 тис. викрадених творів мистецтва, серед них – шедеври Родена, Малевича, Шагала.

У березні 2001 р. сталася крадіжка в Ермітажі. Цього ж року із США повернуто до Росії 100 викрадених ікон, з Німеччини – 180 ікон; за повідомленнями ЗМІ, досягнуто домовлення про повернення з Італії понад 700 ікон⁵⁵.

На спеціальному семінарі “Безпека закладів культури, сховищ культурних цінностей” (2003) професіонали з безпеки відзначали, що саме архіви, музеї, бібліотеки у перехідні періоди, в епохи економічних негараздів, суспільно-політичних трансформацій стають об’єктами кримінальних інтересів.

Зазначено, що 2002 р. скоєно 37 злочинів на об’єктах культури (включно з архівами) РФ. Останніми роками постраждали архіви Москви, Санкт-Петербурга, Уфи.

Визнано, що однією з найважливіших складових безпеки є позавідомча охорона об’єктів.

Щодо технічних засобів охорони, то ними у РФ забезпечено майже усі об’єкти культури (архіви у тому числі)– 97,5% (!), на відміну, скажімо від України. Органами внутрішніх справ РФ опрацьовувалися заходи щодо зниження тарифів на охорону об’єктів культури в окремих областях (зокрема, у Брянській області); проводиться інспектування позавідомчої охорони; в окремих регіонах (у 58) складаються переліки об’єктів, що підлягають обов’язковій охороні.

Статистика розкриття таких злочинів є невтішною: розкрити вдається лише кожен третю крадіжку⁵⁶.

Україна: “особливості національної крадіжки”

⁵⁴ <http://www.ytro.ru/articles/2002060601482282176.shtml>

⁵⁵ <http://www.utro.ru/news/2002042609572175174.shtml>

⁵⁶ Див.: <http://www.tbforum.ru/print.php?id=248&funky=print>

Оскільки нині триває слідство у справі викрадення документів з двох львівських державних архівів, – серії масштабних крадіжок, що мали місце, ймовірно, з початку 90-х років до 2004 р., – дозволимо собі позначити лише пунктирно основні параметри і деякі специфічні особливості львівських крадіжок. Передусім, зазначимо, що вони не є винятковим явищем і в Україні.

Чорний список пограбованих українських архівів лише за останні півтора – два десятиліття включає:

Державний архів Львівської області – наприкінці 80-х рр. викрадено документи з нацистською символікою;

Державний архів Львівської області; ЦДА України, м. Львів – у 1990-х – 2004 рр. викрадено значний масив документів. На кінець березня встановлено відсутність понад 400 одиниць зберігання у ЦДАЛ та понад 500 – у Держархіві області.

ЦДА України, м. Київ – у листопаді 1991 р. викрадено 64 одиниці зберігання; усі віднайдено і повернуто.

Держархів Одеської області – у квітні 1993 – травні 1994 рр. викрадено 327 справ; слідство позитивних результатів не дало.

ЦДА України, м. Львів; Державний архів Львівської області – у лютому 1994 р. викрадено 92 справи із фондів ЦДАЛ (20 з них залишилося в розшуку), а також 43 справи з Держархіву області. Частину справ повернуто.

ЦДАМЛМ України, відділ у Плютах – у січні та грудні 2005 р. двічі пограбовано відділ; викрадено картини і малюнки, в т. ч. – Миколи Глуценка, особисті речі О. Корнійчука. Триває слідство.

Державний архів Миколаївської області – у серпні 2005 р. встановлено факт зникнення 4-х справ. Триває слідство⁵⁷.

Звичайно, не можна розглядати крадіжку у львівських архівах як локальну подію. В Україні, як свідчить моніторинг чорного ринку, існує стійкий попит на т. зв. автографи видатних діячів, документи з поштовими атрибутами (конверти, марки, поштівки із печатками й поштовими штемпелями, адресами),

⁵⁷ <http://www.archives.gov.ua/Archives/Arhivy-Ukr.php#1>

документи часів Другої світової війни, особливо з нацистською символікою, фотодокументи, нагородні документи, нотаріальні і фінансові документи довоєнного часу, раритетні карти, рідкісні книги.

Не виключено, що у Львові діє добре злагоджений (міжнародний?) синдикат з викрадення певних груп документів на замовлення в залежності від попиту на ринку.

Очевидно, не випадково, що скарби й інших львівських сховищ стали об'єктом викрадення. Згадаймо пограбування Львівської картинної галереї, викрадення 600 одиниць стародавніх карт із фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Минулого року серед матеріалів, що були вилучені у колекціонерів і надійшли на ідентифікацію, виявлено книжки з фондів Наукової бібліотеки Львівського державного університету.

Інтенсифікації крадіжок в Україні останніми роками сприяє бурхливе функціонування книжкового і архівного ринку. Очевидно, торгувати краденими музейними картинами стає дедалі більш небезпечним, – західні мистецькі аукціони мають відпрацьовані механізми протидії їх незаконному обігові, мистецькі шедеври здебільшого закаталогізовані, їх одразу “впізнають”. Натомість документи безперешкодно скуповуються антикварними салонами й на “чорному” ринку без попередньої експертизи і спокійно виставляються на продаж. Про це дещо детальніше – пізніше.

Загалом, у плані незахищеності перед крадіжками українські архіви, бібліотеки і музеї майже нічим не відрізняються від інституцій Пам'яті інших країн. Більшість крадіжок здійснюється внутрішнім злодієм (за винятком викрадення музейних експонатів). Фактор професійної зради архівіста, очевидно, став фатальним і для львівських архівів.

Архівний і книжковий “чорні” ринки в Україні, на відміну від мистецького й антикварного ринків, є найбільш хаотичними і нерегульованими. Абсолютно не працюють ті статті Закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, що мають попереджати або протидіяти незаконному обігові документів.

Але ключовою зовнішньою ознакою крадіжки з фондів ЦДІАЛ, на відміну від усіх інших крадіжок, стала безпрецедентна за масштабами, спрямованістю і заангажованістю кампанія у ЗМІ, переважно – львівських, включно з електронними мас-медіа.

Аналіз понад двох сотень публікацій у шести десятках ЗМІ упродовж останнього року, сповнених брудних інсинуацій і, очевидно, небезоплатних, матеріалів прес-конференцій, круглих столів, звернень до вищого керівництва держави і уряду дає усі підстави для ознозначного висновку: одним із мотивів крадіжки була свідомо і цілеспрямована дискредитація керівництва архіву з метою його заміни. Група працівників архіву та інші особи, *безпосередньо причетні до незаконного обігу архівних документів*, доклали і докладають досі усіх зусиль до усунення керівництва архіву. Саме це є стрижньовою ідеєю абсолютної більшості публікацій, – не причини, умови і обставини, що призвели до крадіжки, не наслідки, зрештою, не загальний стан архівної справи в державі.

Безпрецедентним у світовій практиці можна назвати і демонстративне проголошення з трибуни Парламенту необхідності заміни керівництва *окремої архівної установи, нехай навіть і центральної*. Саме так прозвучало у червні 2005 р. звернення одного з народних депутатів до уряду. Пафос звернення полягав у “необхідності заміни керівництва архівними службами”, і першою на посаду директора архіву названа саме особа, яка належить до кола причетних, повторюю, до незаконного обігу архівних документів, яка виступає ініціатором львівської кампанії у ЗМІ, організує і бере участь у пікетах, круглих столах, слуханнях. Зрозуміло, що будь-які слідчі або службові дії стосовно цієї особи та її однодумців спримаються як репресії з боку керівництва або слідства проти архівістів й істориків, які першими підняли свій голос на захист архівної спадщини.

Певним наслідком цієї – *особистісної* – заангажованості стала й *політизація* кампанії шельмування архіву, що гармонізувалася з перевиборчою кампанією і проходила в унісон з останньою. Серед мотивів необхідності

заміни “архівного керівництва” називалася й “політична доцільність” – “ефективність впливу партій на посадових осіб, ними ж поставлених”. В особі діючого директора архіву проглядається пряма загроза для демократичних сил у Галичині у переддень виборів – це зневіра і втрата електорату. На моє глибоке переконання, політизувати архівну сферу означає назавжди поховати архіви у вирі політичної боротьби.

Тих, хто викрадав документи, має встановити слідство. Але на сьогодні безспірним є факт, що безвідносно до партійної приналежності особа, яка потай виносить з архіву документи і передає їх колекціонерам, посилаючись, на те, що це, мовляв, макулатура, не має жодного морального і професійного права називатися архівістом. Я підкреслюю: виносить *архівні* документи, тобто документи, які не пройшли експертизу і не були виділені до макулатури. Нехай навіть це будуть поштові конверти із штемпелями і марками початку ХХ століття. Я кваліфікую ці дії як крадіжку. Як сигнал для колекціонерів я розцінюю публікацію т. зв. “Комітетом захисту архівів” переліка викрадених з ЦДІАЛ документів – по суті, службового документа. Тим більше – сфальшованого, його автори “промахнулися” на понад сотню справ, які зарахували до викрадених, а насправді вони є в наявності. Втім, в обстановці “архівної істерії” у Львові явно перейдено межу здорового глузду.

Характерною особливістю “львівської архівної справи” є й те, що деякі особи у Львові володіли відносно точною інформацією про певний масив викрадених документів задовго до того, як це стало відомо керівництву архіву і правоохоронним органам, і, більше того, намагалися уточнити шифри деяких викрадених документів.

Відповіді на ці та інші запитання, які тут виникають, має дати слідство.

Централізований облік викрадених культурних цінностей

Слід відзначити, що, на відміну від архівних документів, музейні і книжкові раритети, що стали об’єктами крадіжок, ретельно реєструються не

лише установами, що постраждали. Централізований і систематичний облік викрадених музейних і бібліотечних цінностей ведуть спеціальні організації й електронні форуми, зокрема, такі як *Інтерпол*, *Інтерлок*, “*Екслібріс*”, “*Мережа безпеки музеїв*”⁵⁸, *Комітет з безпеки Секції рідкісних книг і рукописів Американської асоціації бібліотек США*⁵⁹, “*Історія карт/Історія картографії: Введення до предмету*” (*Реєстр викрадених раритетних книг і карт*)⁶⁰, *Музей картографічної спадщини*⁶¹ тощо. Як приклад непрофесійного й навіть зневажливого підходу до реєстрації викрадених раритетів можна навести ресурси *Міжнародної асоціації торгівців антикварними картами*⁶².

Доступ до згаданих реєстрів здебільшого адмініструється (це не стосується аматорських сайтів). Документи і писемні пам’ятки потрапляють до цих баз спорадично, переважно в тих випадках, коли вони викрадаються з музеїв та бібліотек. Прикладом може слугувати Інтерпол, у базі даних якого серед викрадених творів мистецтва значаться лише кілька одиниць рукописів і карт. Це – фрагменти Атлантичної біблії XII ст. – три ілюміновані пергаментні аркуші, викрадені з Італії 2006 р.; фоліант Корану XI ст. (239 арк.), викрадений з Туреччини 1999 р.; ілюміновані тантри XVII–XVIII ст., викрадені з Непалу 2003 р.; дві карти з атласу Блау 1662 р., викрадені з Фінляндії 2001 р. і знайдені в Англії⁶³.

⁵⁸ Museum Security Network (MSN). Підтримується Міжнародною радою музеїв (ICOM) та Міжнародною радою безпеки музеїв (ICMS) (<http://www.museum-security.org/>). Штаб-квартира MSN розташована у Роттердамі (Нідерланди). Портал має підзаголовок: “Останні новини про інциденти: : Музеї, бібліотеки, архіви, антикваріат, церковне мистецтво”. На ньому збирається інформація, щодня – до сотні повідомлень (<http://www.museum-security.org/latest.html>). Згодом поточна інформація обробляється і оформлюється у щомісячні звіти про інциденти, переважно крадіжки (див.: <http://te.verweg.com/pipermail/cpprot/>). Архів випадків введеться з 1997 р.

⁵⁹ http://www.rbms.nd.edu/committees/security/theft_reports/

⁶⁰ <http://www.maphistory.info/theftlinks.html#libraries>. Сайт підтримується колишнім бібліотекарем Британської бібліотеки, спеціалістом-картознавцем Тоні Кемпбелом.

⁶¹ <http://www.carto.com/mapthefts.html>

⁶² <http://www.antiquemapdealers.com/>. Тут, “для годиться” вміщено мінімальну інформація з проблеми.

⁶³ Див. спеціальний розділ сайту: “Stolen Works of Art” (<http://www.interpol.int/Public/WorkOfArt/Default.asp>).

Як бачимо, серед мистецьких об'єктів, що потрапили до поля зору міжнародної кримінальної поліції, є ілюміновані середньовічні рукописи, але немає автографів американських президентів, викрадених з Національного архіву США; водночас з точки зору ринкової вартості між цими документами немає принципових відмінностей, різниця лише в порядку цифр. Отже, втрачений архівний документ ще не знайшов свого місця у системі викрадених культурних цінностей. Централізована реєстрація таких об'єктів не ведеться ні міжнародними кримінальними структурами, ані професійними чи громадськими організаціями. Нелегальна ж міграція творів мистецтва постійно перебуває у полі зору останніх. Зокрема, нещодавно Генеральний Секретаріат Інтерполу у своїй штаб-квартирі в Ліоні провів 6-й Міжнародний симпозиум з крадіжок та незаконного обігу творів мистецтва, пам'яток культури і антикваріатом.

Обережно! Архівні документи на аукціонах

У респектабельному світі західних колекціонерів, що займаються книжковим, картографічним і документальним антикваріатом, вироблені певні правила гри, їх декларує і намагається цивілізовано дотримуватися принаймні частина з них. Боротьбу із злочинами і пошуки викраденого у цій сфері тут вести до певної міри простіше, оскільки потенційно злочинне середовище – ринок антикваріату – на Заході є організованим: тут функціонують професійні організації колекціонерів, торговців антикваріатом, у тому числі – книжковим, зокрема, такі як: *Асоціація торговців антикварною книжкою* (The Antiquarian Booksellers Association of America; нещодавно Асоціація відзначила 50-річний ювілей), *Міжнародна ліга торговців антикварною книжкою*, що проводить щорічні конгреси (у вересні 2006 р., у Нью-Йорку відбудеться 38-й конгрес).

Показово: на сайті Асоціації торговців антикварною книжкою⁶⁴ серед запитань, з якими найчастіше звертаються до книготоргівців, є таке: “Як

⁶⁴ <http://www.abaa.org>

переконатися в тому, що автограф є автентичним?"; натомість немає запитання: "Як переконатися в тому, що автограф не є краденим?"

Водночас декларовано, що члени асоціації серйозно ставляться то професійного Кодексу Етики⁶⁵. У ньому, зокрема, наголошується, що члени асоціації категорично засуджують спроби купити, переховувати та перепродати крадені книжки і дотичні матеріали. Також докладають усіх зусиль до співпраці з правоохоронними органами у віднайденні і поверненні крадених матеріалів, переслідуванні підозрюваних у крадіжці.

Отже, американським правоохоронцям є з ким працювати у потенційно небезпечному середовищі. Чи можна уявити щось подібне в Україні? На жаль, поки що ні. Ні писаних, ані неписаних кодексів етики для "чорних" колекціонерів і торгівців в Україні не існує.

Як показує життя, наявність подібних структур не виключає архівних і бібліотечних крадіжок, але принаймні, стримує їх, а організоване середовище полегшує розшуки викраденого.

Що ж відбувається насправді у світі колекціонерів? Чи є він настільки втаємниченим, як здається на перший погляд? В жодному разі! Тут вирує неприховано бурхливе життя. Серед сотень тисяч документів, що пропонуються на продаж, зокрема, в Інтернеті майже усіма торговцями раритетами, включно з такими поважними фірмами як "Сотбіс", "Крістіс", "Бонамс", "Котте-Автографс", "Свон Гелеріз", "Бонамз енд Баттерфілдз" та сотнями інших, особливої популярності (і, відповідно, ринкової вартості) набувають останнім часом саме автографи видатних діячів, переважно минулого століття. Торгівля саме цими документами стає дедалі більш загрозливою і поширюється у небачених масштабах. На Сотбіс у Лондоні продаються рукописи М. Лермонтова, листи І. Тургенева, укази російських царів⁶⁶. Нещодавно через нез'ясованість усіх обставин походження Сотбіс зняв

⁶⁵ <http://www.abaa.org/cgi-bin/abaa/abaapages/code-of-ethics>

⁶⁶ <http://www.express-k.kz/2002/12/05/05.php>

з торгів авторську партитуру Другої симфонії Сергія Рахманінова (за експертними оцінками, за рукопис могли запропонувати до 950 тис. доларів)⁶⁷.

У Берліні продається лист О. Пушкіна (прибл. за 300 тис. доларів). У Москві продано альбом літографій П. Пікассо з автографом художника (2003)⁶⁸. На аукціоні у графстві Корнуолл майже за 10 тис. доларів продано акварель роботи Адольфа Гітлера⁶⁹. Його портрет з особистим автографом у Лондоні продано за 22 тис. доларів⁷⁰. Шаленою популярністю користуються старовинні карти, вони сотнями виставляються на продаж. Приклад – галерея Свон (США)⁷¹.

Рукописи стають популярними в якості благодійних подарунків. Американський мільярдер Брюс Ковнер нещодавно подарував Нью-Йоркській музичній академії Джулліард колекцію партитур видатних композиторів на суму в десятки мільйонів доларів. Колекція збиралася протягом 10 років.

Характерно, ціни на автографи за останні п'ять – сім років підскочили у 100–200 разів: якщо у 2000 р. стартова ціна на документи за підписом Г. Жукова або Й. Сталіна на німецькому аукціоні “Котте-Автографс” ледь сягала 150 доларів⁷², то нині такі документи оцінюються десятками тисяч доларів.

Елементарний пошук в Інтернеті за трьома ключовими словами в англійській мові – “автограф” + “онлайновий” + “аукціон” – дав ... **1 млн. 800 тис. посилань!** (Зрозуміло, такий обсяг інформації фізично неможливо опрацювати з метою пошуку викрадених документів). У це важко повірити, але у світі на продаж пропонуються не десятки, а **сотні тисяч лише автографів визначних діячів**. Цим видом документів, звичайно, не вичерпуються асортимент архівних ринків.

⁶⁷ <http://www.cultcorp.ru/doc.html?id=8666&sid=122&date=08-12-2004>

⁶⁸ <http://www.grani.ru/Culture/m.24724.html>

⁶⁹ http://www.proza.com.ua/news/05-11-2005_1_950c.shtml

⁷⁰ http://www.hoolig.chat.ru/num2_1.html

⁷¹ http://www.swanngalleries.com/maps_atlases.cgi

⁷² Див.: <http://www.archives.gov.ua/News/ArchAukcion/#pr-1>

На одному з європейських Інтернет-аукціонів автограф Льва Троцького продавався за 6 тис. євро. Це – остання сторінка, вилучена з якогось більшого машинописного німецькомовного тексту задля підпису автора, з датою: 1927 р. Максимальне збільшення документа на екрані комп'ютера не дало жодних свідчень щодо ознак його приналежності до державного архіву. Але факт вандалізму був безспірним. Де решта машинопису, очевидно, позбавлена у такий спосіб жодних ідентифікаційних ознак, напевно ніхто вже не дізнається. Цікаво, що за тиждень жодних слідів цього документа вже не було, – мабуть, знайшовся покупець⁷³. До речі, стільки ж коштувало фото Альберта Ейнштейна з власноручним підписом.

На сайті одного американського аукціону, який привертає увагу відвертою цинічною рекламою (**“180 тисяч автографів на продаж. Автентичність – 100%. Помірні ціни. Доступні усі категорії [документів]”**) і промовистою назвою: **“Історія на продаж”**⁷⁴ були вивчені пропозиції. І тут не обійшлося без кримінально-сенсаційних знахідок – на продаж пропонувалося як мінімум сім документів, вилучених з архівних справ, з явними ознаками приналежності до одного державних архівосховищ.

Йдеться про три автографи Й. Сталіна (1936 р. – за 45 тис. доларів; 1938 р. – за 25 тис.; 1931 р. – за 30 тис.)⁷⁵; один – В. Молотова (1939) – за 999 доларів⁷⁶. Три наступних документи, – це окремі аркуші, явно вилучені з одного, ймовірно, цілісного архівного масиву за 1947 р.: лист секретаря Запорізького обкому Л. Брежнєва до секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича за 2,5 тис.

⁷³ Для порівняння щодо порядку цифр: Галерея Фрейзера (Великобританія) пропонує інший автограф діяча (1926) за 1,7 тис. фунтів стерлінгів. Знаменитий американський аукціон “iБей” – оригінал Наказу Революційної Військової ради від 15.12.1919 за № 343 за підписом Л. Троцького за 8–9 тис. доларів (до речі, з ознаками приналежності до державного архіву). Німецький “Котте-Автографс” автограф Л. Троцького (1933) оцінив у 4,6 тис. доларів;

⁷⁴ <http://www.historyforsale.com/html/default.asp>

⁷⁵ <http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=217253;>

<http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=262319;>

<http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=262313>

⁷⁶ <http://www.historyforsale.com/html/prodetails.asp?documentid=261568&start=1>

доларів⁷⁷; два документи за підписом Голови ради Міністрів УРСР М. Хрущова – за 4,4 тис. та 4,9 тис. доларів⁷⁸

Без таких явних ознак перебування на державному зберіганні (втім, для остаточного висновку, зрозуміло, потрібна професійна експертиза) виставлено на продаж автографи Л. Берія (1926) за 5 тис. доларів⁷⁹, вітальна картка “З днем радянської Армії” з підписом О. Косигіна за 1,9 тис. доларів⁸⁰.

Переважна більшість т. зв. “автографів” являють собою по-варварськи вилучені (скоріше – видерті!) із справ перші аркуші офіційних документів з резолюціями адресатів або останні аркуші документів – з підписами авторів. З огляду на “технологію” викрадення це, ймовірно, зроблено дослідниками у читальних залах (зберігач фондів, маючи час, діяв би напевно не так грубо і більш вдумливо).

Респектабельний власник антикварної лавки, шанована у світі колекціонерів людина, президент кампанії “Історія на продаж” Тодд М. Аксельрод, скромно називає свою колекцію однією з найбільших у світі, яку він збирає протягом 38 років. Тодд Аксельрод є автором кількох книг на теми антикваріату, зокрема – “Практичного посібника з історичних документів” для колекціонерів з підзаголовком: “Як заволодіти історією”⁸¹. Посібник на 253 сторінках з сотнями кольорових ілюстрацій крок за кроком роз’яснює читачам: що збирати, як оцінити вартість та інвестиційні можливості історичних документів, як виглядає сьогодні історія колекціонування історичних документів і які перспективи це хоббі/бізнес має у майбутньому. Книга розрахована як на новачків, так і на досвідчених колекціонерів і, за задумом автора, відкриває “захоплюючий світ” зупинення миттєвостей історії. Як це робиться? Шляхом інвестицій в історичні документи, в тому числі, як бачимо, – і тих, що не пройшли професійну експертизу перш, ніж потрапити з

⁷⁷ <http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=264499>

⁷⁸ <http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=258501>

<http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=258503>

⁷⁹ <http://www.historyforsale.com/html/printfriendly.asp?documentid=262802>

⁸⁰ <http://www.historyforsale.com/html/prodetails.asp?documentid=264577&start=1>

⁸¹ <http://www.historyforsale.com/html/prodetails.asp?documentid=263034>

державних архівів іншої країни у яскравий і привабливий світ “Історії на продаж”.

Взагалі, у США існують дві потужні асоціації колекціонерів: Загальний клуб колекціонерів автографів (The Universal Autograph Collectors Club, UACC) і Товариство рукопису (The Manuscript Society). Крім любові до історії, колекціонерів об’єднує й дещо інше: у їхньому середовищі культивується думка, що збирання автографів – це надійний спосіб довготермінового інвестування. Залишається почекати лише 3–5 років, – і інвестиції починають повертатися прибутками. З фінансової точки зору історичні документи – це маєток, що ніколи не знецінюється. Зрозуміло, з такими підходами, – не до таких тонкощів, як експертиза походження документів.

Щодо “Історії на продаж”, то турботливий антиквар забезпечує тексти усіх російськомовних документів, включно з викраденими з архівів, кваліфікованим перекладом англійською мовою. А для зручності пошуку надає повний список авторів автографів (понад 15 тис. прізвищ)⁸².

Одразу після виявлення на аукціонах оригіналів документів з ознаками вилучення з архівних справ Держкомархів надав відповідні доручення щодо експертизи цих документів і посилення контролю за користуванням документами з підписами політичних лідерів ХХ ст. у читальних залах архівів. Про знахідку поінформовано російських колег.

За даними попередньої експертизи, згадані документи можуть походити з фондів федеральних архівів Російської Федерації. Українські документи 1947 р., походження яких з’ясовувалося київськими, запорізькими, дніпропетровськими і кіровоградськими колегами, ймовірно, входили до складу архіву Микити Хрущова, вивезеного свого часу до Москви, або не потрапили свого часу на державне зберігання до партархівів з інших причин.

Не цураються, судячи з усього, архівних документів і **російські Інтернет-аукціони**. Потужний ринок уже фактично формований в Москві. Серед

⁸² <http://www.historyforsale.com/html/displaysigners.asp>

найбільш популярних – “Антикварні книги і рукописи”⁸³ – мережевий аналог торгового залу антикварного об’єднання “Гелос”; аукціон під такою самою назвою⁸⁴ – філія найбільшого букіністичного магазину в Росії; спеціальний аукціон для торгівлі старовинними гравюрами⁸⁵ – дочірнє підприємство компанії “Djerald Benjamn Company”; аукціон “Antik.Wariat.Ru”⁸⁶ тощо.

Формально власники Інтернет-аукціонів і тут дотримуються правил “хорошого тону”. На сайті “Антикварні книги і рукописи” у розділі “Оголошення” знаходимо застереження: *“Книга должна находиться в полной и безраздельной собственности предлагающего ее лица. Книга не должна иметь печатей государственных библиотек или музеев, либо следов от стертых печатей”*⁸⁷. Більше того, аукціони розглядають себе як джерела комплектування музейних і бібліотечних зібрань: *“Комплектование государственных и корпоративных собраний – одно из профильных направлений нашего магазина”*.

На одному з них – “Antik.Wariat.Ru”⁸⁸ – знаходимо три автографи: К. Шульженко, Олександра І і “Анкету Ильича”⁸⁹.

Останній документ – власноручна заповнена В. Леніним анкета делегата партійної конференції 1921 р. з типовою для колишніх партійних архівів штапованою пагінацією у правому верхньому куті. Документ професійно відреставрований. Стартова ціна 20 березня склала всього 500 доларів; на початку квітня вона піднялася до 2 тис. доларів. Кінець торгів – 19 квітня. Пропонується колекціонером з м. Актобе (Казахстан)⁹⁰.

⁸³ <http://www.user.cityline.ru/~als/index.htm>

⁸⁴ <http://www.rarebook.ru/index.htm>

⁸⁵ <http://www.gravura.ru/>

⁸⁶ <http://www.antikwariat.ru/>

⁸⁷ <http://www.rarebook.ru/u029.htm>

⁸⁸ <http://www.antikwariat.ru/>

⁸⁹ За адресою: <http://www.antikwariat.ru/categoriesparent2112>

⁹⁰ http://www.antikwariat.ru/showpic.php?pic=uplimb/mb101135_456764408_mainpic.img

Автограф Олександра І пропонується за 1 млн. російських рублів (понад 30 тис. доларів). Начальної ставки за тиждень торгів не досягнуто. Кінець торгів – 4 червня. Пропозиція надійшла з м. Архангельська⁹¹.

Автограф Клавдії Шульженко 1972 р. на звороті фотографії співачки. Мінімальної ставки – 100 доларів – не досягнуто.

В Україні на тлі бурхливого розквіту чорного ринку аукціонна торгівля (в тому числі – документами) лише починає розвиватися, але впевнено набирає обертів. За влучною характеристикою експертів, “Україна поростає аукціонами як дерево листям” (цит. за: “Український портал”⁹²). Зрозуміло, передусім йдеться про торгівлю мистецькими творами. Спостерігається стрімке зростання цін на аукціонах (у кілька разів за останні роки). З огляду на світові тенденції найближчим часом на українських аукціонах слід очікувати масову появу документів, передусім – т. зв. “автографів”. Популярними стають аукціони київської галереї “Антик-центр” (виступає також як “Андреевский спуск, 3”, “Эпоха”), “Азбука”, “Лоток”, галерея “L-art” тощо. Характерна особливість моменту – як правило, власники не дуже широко афішують продаж, повідомляють про проведення акцій лише “своїх”, перевірених покупців. По дві–три антикварних лавки є в кожному містечку України, у великих містах – до десяти. У Києві їх 20. Для порівняння: у Москві – 200, у Парижі – 1500⁹³. Отже, перспектива розвитку у нас є.

З останніх новин. На аукціоні “Лоток” відбувся благодійний розпродаж автографів трьох Президентів України – Л. Кравчука (книга “Маємо те, що маємо”), автограф Л. Кучми на книзі “Україна – не Росія”⁹⁴, фотоальбом з автографом В. Ющенко, Ярослав Ющенко продав карту Харкова 1875 р. за понад півмільйона грн.⁹⁵. Виручені кошти пішли на ремонт дитячого інтернату в с. Стрільки Харківської області.

⁹¹ <http://www.antikwariat.ru/lot118902>

⁹² <http://www.uaportal.com/>

⁹³ <http://www.alpha-avizo.com/index.php?page=art&file=ET7/a>

⁹⁴ Див.: <http://www.lotok.com.ua/>

⁹⁵ http://www.okna.org.ua/section_archive.php?Nomer=97&Division=near&Nomer2=97

Показово: на “Лотку” є розділи –Книги і рукописи”, “Картии і атласи” але вони – порожні⁹⁶. Є підстави для припущення, що із скандальною публікацією т. зв. “Комітету ахисту архівів” у січні 2006 р. переліку викрадених із ЦДІАЛ документів, (“Вісник” Комітету захисту архівів, число 1) власники колекцій, будучи попередженими, “залягли” і сховали свої документи.

На сайті міжнародного аукціону “Аукционы-SU”⁹⁷, що оперує на пострадянському просторі, вражають цинічно відверті назви розділів (“Документы, фотографии, литература”, “Орденские книжки и грамоты к орденам”, “Удостоверения к медалям”, “Красная Армия, СА, ВМФ, ВВС, ПВО... ”, “ВЧК-КГБ, НКВД-МВД”, “Дипломы, грамоты”, “Прочие документы”). Вони промовисто свідчать про наміри організаторів продавати буквально все, на що є попит. І мода. Тут, зокрема, є постери епохи Л. Брежнева, надзвичайно популярні сьогодні фотографії часів Другої світової війни, інші раритети часів Радянського Союзу, імператорської Росії.

На цьому аукціоні з’явилася колекція явно архівного походження під назвою “Feldpost”, в архівному походженні якої у мене особисто немає жодного сумніву. Йдеться про 400 одиниць (!) листів німецьких вояків періоду Другої світової війни, запропоновану на продаж за безпрецедентно малу ціну (140 доларів!) колекціонером із Запоріжжя⁹⁸. По-перше, упродовж майже півстоліття такого роду документи були надбанням виключно архівних спецфондів. Подекуди вони протягом довгого часу зберігалися в архівах як розсип – у невпорядкованому і необлікованому вигляді. По-друге, обсяг колекції свідчить про її цілісний характер, досягти якого за рахунок спорадичного придбання окремих одиниць просто неможливо. По-третє, мінімальна ціна свідчить про бажання власника у будь-який спосіб якнайшвидше позбутися документів. Відповідне доручення Державному архіву Запорізької області нами вже надано. На 10 квітня торги, що тривали всього два дні, було завершено, мінімальної ставки не було досягнуто.

⁹⁶ <http://lotok.com.ua/categories.php?parent=238>

⁹⁷ <http://auction-su.com/aboutus.php>

На цьому самому аукціоні колекціонером з Києва за 100 доларів пропонується особова справа Героя Радянського Союзу, полковника Івана Сергійовича Кіпотя (із закресленим архівним номером на обкладинці і з тисненням “Министерство вооруженных сил СССР”). Подібні справи зберігаються в Центральному архіві МО РФ⁹⁹. Щоразу тут з’являються нові аналогічні документи¹⁰⁰.

Звичайно, цим скромним переліком не вичерпується масив “легальних” операцій (у сенсі – інформація про які є публічно доступною) з продажу документів в Україні. Решту масиву документів, які є предметом купівлі-продажу, можна порівняти з величезним айсбергом, захованим від водою, а точніше – в тіні.

З початку 2006 р. на порталі Держкомархіву систематично подаються відомості про дотичні документи ймовірно архівного походження, пропоновані на продаж Інтернет-аукціонами (див. Розділ: “Обережно! Архіви на аукціонах”)¹⁰¹.

Що робити? Осмислення досвіду

Отже, немає сумніву в тому, що крадіжки архівних документів і їхній незаконний обіг – це нова глобальна загроза національним писемним скарбам. Це – новий виклик і серйозне випробування для архівної галузі. Це сумний, але реальний висновок. Як протистояти цій загрозі? Як забезпечити наше адекватне реагування? Давайте поміркуємо разом. Деякі моменти потребують переосмислення.

Насамперед, майже усі елементи існуючих систем безпеки архівів (як технічні, так і організаційно-процедурні) спрямовані на недопущення до документа зовнішнього злодія. У той же час сьогодні **майже 100% архівних крадіжок здійснюються працівниками архівів**. Тому ключова позиція у

⁹⁸ <http://auction-su.com/auctiondetails.php?id=101643>

⁹⁹ <http://auction-su.com/auctiondetails.php?id=101669>

¹⁰⁰ <http://www.archives.gov.ua/News/ArchAukcion/#pr-4>

¹⁰¹ <http://www.archives.gov.ua/News/ArchAukcion/>

переліку заходів, яких необхідно вжити задля попередження крадіжок, – це стратегічна **переорієнтація із “зовнішнього” злодія на “внутрішнього”**. Тобто, треба поміняти **філософію попереджувальних заходів** і, як мінімум, поширити на персонал архіву максимально широке коло заборон і обмежень, які досі були майже виключно спрямовані на дослідників або ширше – на зовнішніх користувачів. Це стосується передусім контролю за рухом документа на усіх етапах його шляху від коробки у сховищі до повернення на місце. Очевидно, треба ще раз переглянути “Основні правила роботи державних архівів”, запровадити єдині для користувачів у читальних залах і співробітників архіву “Правила користування документами НАФ”. Можливо, з огляду на необхідний додатковий час на ці заходи, доведеться обмежити кількість справ, що видаються до читальних залів, ймовірно – запровадити інші обмеження, повторюю, виключно кількісного характеру, не міняючи, звичайно, загалом дуже ліберального характеру системи доступу до документів.

Зокрема, докорінній зміні підлягає **організація роботи зберігачів фондів**, осіб, які мають безпосередній доступ до документів. Доцільно подумати над створенням спеціальних бригад охоронців, які б колективно, а не поодинці обслуговували сховища. Нагадаю, після грандіозної крадіжки (або крадіжок) в Національній бібліотеці у Парижі (нещодавно там виявили пропажу 30 тис. одиниць унікальних рукописів і книг) адміністрація запровадила систематичну ротацию кадрів зберігачів та іншого персоналу, закріпленого за різними відділами і сховищами.

Цілком очевидно, що потребують **доопрацювання правові норми**, що регулюють відповідальність за пошкодження або втрату документів. На сьогодні ми впритул наблизилися до необхідності внесення змін до не лише до Цивільного, але й до Кримінального кодексу. Зрозуміло, існуюче на сьогодні в Україні правове поле є недієздатним у сенсі попередження крадіжок і покарання причетних до незаконного обігу документів. Сьогодні відомі і респектабельні колекціонери, у яких вилучено значні обсяги викрадених у двох львівських архівах документів (впевнений, як обтяжені гуманітарною освітою,

ці особи знали, що торгують краденим), спокійно і безкарно продовжують свою “збирацьку” діяльність, відкривають нові галереї, проводять презентації своїх приватних колекцій.

Можливо, це – нестандартне рішення, але чи не варто розпочати **державну реєстрацію документів НАФ саме з цих приватних колекцій?** Тобто, зареєструвати спочатку публічні, так би мовити, приватні колекції, а вже потім “підбиратися” до домашніх скарбів колекціонерів? І в останню чергу – займатися реєстрацією державних архівів? В усякому разі, без широкої роз’яснювальної роботи серед різних верств наших співвітчизників тут не обійтися.

Далі, треба примусити “працювати” ті законодавчі норми щодо торгівлі антикваріатом, які б не дозволяли прийом на продаж в антикварних лавках і галереях, на аукціонах документів **без попередньої фахової експертизи їхнього походження.**

З іншого боку, повсюдно в державі треба запровадити **систематичний моніторинг** не лише Інтернет-аукціонів, але й регулярні обстеження чорних ринків, антикварних салонів у містах України.

Взагалі, треба поступово ліквідувати чорний ринок, звичайно, не шляхом фізичного знищення “чорних” колекціонерів, а шляхом легалізації тіньових ринків антикваріату. Ми спромоглися цілком муніципальними засобами досить просто заборонити роздрібну торгівлю з рук газетами на станціях метро, але не можемо позбутися стихійних ринків старовини, що процвітають, зокрема, в Києві. Зрозуміло, для цього потрібен час і наполеглива праця усіх причетних до збереження національної писемної спадщини.

На міжнародному рівні цілком очевидна доцільність запровадження і ведення централізованого обліку викрадених документів і пам’яток. Така база даних з адміністрованим, звичайно, а не відкритим для широкої публіки доступом, може бути створена спільними зусиллями міжнародної архівної спільноти на порталі однієї з професійних міжнародних організацій або, зрештою, навіть на порталі “Архіви України”. До бази можна включати усі

об'єкти, зареєстровані у різних країнах як викрадені, на різних рівнях – подокументному або поодиночному – на основі Міжнародного стандарту архівного описування документів ISAD (G). Доступ до бази, повторюю, має бути суворо обмеженим, лише, скажімо, для представників правоохоронних органів, для спеціальної групи експертів, можливо, керівників національних архівів та архівних служб. З цією ініціативою державна архівна служба України виступатиме невдовзі разом з Генеральною дирекцією польських архівів, яка підтримала нашу ідею. Таким чином ми запровадимо централізований облік викрадених архівних цінностей за зразком обліку музейних і бібліотечних раритетів, викрадених із сховищ різних країн світу. Паралельно, на нашу думку, доцільно запровадити іншу базу, з цілком відкритим доступом ззовні, – вона мала б акумулювати усі підозрілі з точки зору походження документи, виявлені на аукціонах світу. З іншого боку, сюди можуть також включатися дані про усі випадки віднайдених і повернутих документів/справ. За цією базою кожен архів може шукати і упізнавати “свої” викрадені цінності. Такий проект, на нашу думку, може забезпечити якісно новий рівень міжнародної координації у протидії крадіжкам і віднайденні викрадених документів.

Повертаючися до конкретних заходів безпеки в архівах, зазначу, що я далекий від спрощення проблеми крадіжок, але і ускладнювати її не варто. Давайте спробуємо розкласти все по полицях. Цілком очевидно, що для убезпечення від крадіжок необхідний елементарний “джентльменський набір”, а саме:

1. Забезпечити кожний архів, кожне архівосховище системами охоронної сигналізації.
2. Забезпечити кожний архів спеціалізованою позавідомчою охороною.
3. Забезпечити читальні залі надійними системами відоспостереження і постійного фізичного (візуального) контролю. Як мудро написано в одному американському посібнику: “Ніколи не залишати дослідника наодинці з документами”.

4. Максимально обмежити рух оригіналів документів всередині архіву. Нині в усьому світі у зв'язку з крадіжками у серйозні надії покладаються – передусім бібліотекарями – на оцифровування. Цифрові копії фонду користування цілком можуть (і мають) з часом замінити оригінали. Архівістам варто замислитися над цим. В усякому разі, єдина перешкода на цьому шляху – відсутність обладнання та часові виміри, необхідні для реалізації таких масштабних проектів. Щодо обладнання, то його придбання частково передбачається у рамках Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 рр. Тож, не полишаючи страхового мікрофільмування, треба вже зараз, там, де є така можливість, розпочинати масштабне оцифровування.

5. Суворо дотримуватися затверджених нами самими же норм і приписів щодо руху документів всередині архіву.

6. Ретельно добирати кадри зберігачів.

Оце, власне, і все. Прозоро і просто. Звичайно, для перших чотирьох складових потрібні кошти. Сподіваюся, у рамках згаданої Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2010 рр. ці питання вдасться вирішити в повному обсязі. А решта пунктів – то цілком наша власна відповідальність і професіоналізм.

Прагматичні американці праві ще і в тому, що на усі випадки катастроф (включно з крадіжками) мають бути чіткі приписи, обов'язкові до виконання всіма співробітниками установи. Причому, вони їх систематично вивчають на своєрідних курсах перепідготовки.

Ще одне принципове спостереження. У світовій практиці не зафісовано жодного випадку заміни керівництва бібліотеки чи архіву після виявлення факту крадіжок, або навіть після завершення слідства, – очевидно, намагання знайти і негайно адміністративно покарати крайнього – це релікти радянського менталітету, яких важко позбутися у короткий термін пострадянського існування суспільства.

Очевидно, настав час і нам узагальнити світовий досвід і підготувати власні рекомендації, вірніше, чіткий *План дій*, живий і гнучкий документ на усі випадки, на усі нестандартні ситуації, пов'язані із загрозами документам та попередженню (профілактиці) катастроф і крадіжок.

До перспективних заходів можна додати маркування унікальних та особливо цінних документів спеціальними штемпелями, голографами, електронними чіпами та інші технологічні новації. Але базовими є, очевидно, названі вище чотири складові. За умови їх дотримання у нас залишиться по-суті **єдиний фактор, з яким людство, очевидно, ніколи не дасть собі ради, – фактор внутрішнього злодія, або, іншими словами, – фактор професійної зради.** Пред ним безсилі всі технічні засоби захисту і охорони. Найсучасніші системи спостереження не дають змоги простежити за кожним рухом архівіста. А встановити електронний захист мільярдів документів ПОАРКУШНО не може собі дозволити навіть Національний архів США – не найбільший архів у світі.